

KSZTAŁTOWANIE ZASOBÓW I USŁUG BIBLIOTEK PUBLICZNYCH A ZMIANY ZACHOWAŃ UŻYTKOWNIKÓW I ICH POTRZEB

(na podstawie danych i wskaźników AFBP z grupy „Zasoby, dostęp,
infrastruktura” oraz „Potencjał i rozwój”)

Oprac. Małgorzata Jezierska

Spis treści

Charakterystyka bibliotek publicznych objętych badaniem	4
Charakterystyka grupy wskaźników „Zasoby, dostęp, infrastruktura” oraz „Potencjał i rozwój”	8
Dostępność fizyczna do usług bibliotek publicznych.....	10
Zasoby/zbiory.....	16
Poziom finansowania	21
Podsumowanie	26

Prezentowany materiał, jest trzecim z kolei analitycznym opracowaniem przygotowanym na podstawie cyklicznie prowadzonych badań w ramach projektu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich Analiza Funkcjonowania Bibliotek Publicznych (AFBP). Dwa pierwsze opracowania przygotowano po zakończeniu badań za lata 2019 i 2020, które prowadzone były w zróżnicowanych dla bibliotek publicznych warunkach pracy. Rok 2019 to ostatni rok przed pandemiczną rzeczywistością, 2020 r. – czas związany z pandemią ograniczającą działalność instytucji publicznych (w tym instytucji kultury) oraz aktywność/mobilność społeczeństwa. Dla bibliotek publicznych, których działalność opiera się na szerokich kontaktach ze środowiskiem lokalnym, była to utrata/ograniczenie możliwości realizowania podstawowych zadań (bezpośredniej obsługi użytkowników, zapewnienia dostępu do zbiorów i informacji, organizacji imprez, spotkań itp.) oraz zintensyfikowanie działań realizowanych w środowisku wirtualnym, traktowanych dotychczas jako niszowe, uzupełniające. Wspólnym mianownikiem obu materiałów była refleksja nad zmieniającymi się zachowaniami użytkowników bibliotek publicznych, zróżnicowaniem ich potrzeb i oczekiwań wobec tych instytucji oraz zwiększającą się roli usług elektronicznych, sieciowych. W pierwszym materiale podjęto próbę pokazania „nasylenia” bibliotek usługami sieciowymi i/lub interaktywnymi i ich zakresu, co ma wpływ na ocenę poziomu nowoczesności bibliotek i stopnia dostosowania ich usług do współczesnych wymogów. Specyfika sytuacji społecznej 2020 roku, była momentem weryfikacji przygotowania instytucji bibliotecznych i ich pracowników do przeniesienia działalności w sferę usług sieciowych, a w materiale próbowano uchwycić na podstawie wskaźników z grupy „Wykorzystanie”, czy i w jakim zakresie udało się zastąpić usługi biblioteczne świadczone tradycyjnie, „analogowo”, usługami elektronicznymi, sieciowymi, wirtualnymi, interaktywnymi.

W aktualnym opracowaniu przygotowanym, po przeprowadzeniu badań za 2021 rok, chcemy przyjrzeć się potencjałowi bibliotek publicznych i możliwościom ich dalszego rozwoju. Kierunek rozwoju bibliotek publicznych (pożądaný, oczekiwany), powinien wynikać z potrzeb środowiska lokalnego, dla którego obsługi instytucje te zostały powołane i odpowiadać na potrzeby konkretnych grup odbiorców. Dla jednych grup może być to „trzecie miejsce” (gdzie mogą się spotykać i poznawać, a także dzielić swoją wiedzą i doświadczeniem, pasją)¹, dla innych miejscem wyrównywania szans w dostępie do wiedzy, edukacji i pozyskiwania kompetencji kulturowych (np. w przypadku imigrantów²), dla osób uczących się, doksztalających, miejscem do pracy i nauki, ale także miejscem budowania więzi, wspólnoty lokalnej, np. poprzez tworzenie archiwum danej społeczności, czy też kształtowania, wspierania postaw prospołecznych, np. ekologicznych. W podstawowej jednak funkcji, biblioteki publiczne są przede wszystkim miejscem dostępu do książek (ich wypożyczania na zewnątrz, do domu i wykorzystania na miejscu, w czytelniach) i innych źródeł wiedzy i informacji. Kluczowe więc dla efektywnego ich funkcjonowania i realizacji tych celów, są przede wszystkim atrakcyjne, stale aktualizowane zbiory, dogodny dostęp do usług, odpowiednia infrastruktura (przestrzeń i aranżacja obiektów/lokali), co wiąże się z poziomem finansowania tych instytucji, oraz kompetentna, stale doksztalająca się kadra. Właśnie te aspekty funkcjonowania bibliotek publicznych, w ramach projektu AFBP, są uwzględnione w grupie wskaźników „Zasoby, dostęp, infrastruktura” oraz „Potencjał i rozwój” i zostały objęte tegorocznym omówieniem.

¹ Koncepcję „trzeciego miejsca” rozwinął Ray Oldenburg (1989). Piotrowska A., Witczak M., *Zastosowanie idei „trzeciego miejsca” na przykładzie wybranych bibliotek europejskich*, s. 49-63, w: Biblioteka jako „trzecie miejsce”. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Materiały konferencyjne pod redakcją Marii Wrocławskiej, Justyny Jerzyk-Wojteckiej, Łódź 2011; dokument elektroniczny [dostęp: 26.10.2022] <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/136/49-63.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

² B. Budyńska, *Biblioteki publiczne z ofertą dla cudzoziemców*, „Bibliotekarz” 2016 nr 9, s. 9-14; J. Wojciechowski, *Zbliżają się goście*, „Bibliotekarz” 2016, nr 1, s. 4-6.

Charakterystyka bibliotek publicznych objętych badaniem

Badania bibliotek publicznych w ramach projektu AFBP realizowane są corocznie od 2012 r., a ich wyniki prezentowane na stronie projektu (w formie zestawień tabelarycznych oraz infografiki)³, zgodnie z przyjętą w normie PN-ISO 11620:2017-11⁴ koncepcją Zrównoważonej Karty Wyników i ułożone według czterech głównych obszarów pomiarów:

1. Zasoby, dostęp, infrastruktura (mierzą odpowiedniość, dostępność zasobów i usług bibliotecznych);
2. Wykorzystanie (mierzą wykorzystanie zasobów i usług bibliotecznych);
3. Wydajność, efektywność (mierzą wydajność zasobów i usług bibliotecznych);
4. Potencjał i rozwój (mierzą wkład biblioteki w nowe zasoby i usługi oraz jej zdolność do pozyskiwania funduszy na rozwój).

W latach 2012–2013 badania AFBP realizowane były jako pilotażowe, od 2014 r. jako właściwe, choć w poszczególnych latach udział w nich miała inna, sukcesywnie zwiększająca się liczba bibliotek publicznych funkcjonujących w Polsce (co miało wpływ na strukturę badanych bibliotek⁵ i możliwości interpretacji danych). W latach 2018–2021 blisko 100% bibliotek publicznych funkcjonujących w Polsce uczestniczyło w badaniu⁶. Największe zmiany w grupie badanych bibliotek publicznych zachodziły w pierwszych latach realizacji badań. Jako pierwsze do udziału w projekcie AFBP zgłaszały się biblioteki o rozbudowanym potencjale instytucjonalnym, obsługujące środowiska o większej liczbie mieszkańców, bardziej zaawansowane we wdrażaniu procesów automatyzacji bibliotek i szerszej ofercie usług elektronicznych. W kolejnych latach włączały się biblioteki z mniejszych środowisk (przede wszystkim gmin wiejskich). Na zmianę struktury bibliotek biorących udział w badaniu miały wpływ także zmiany w podziale administracyjnym kraju (zmiana statusu samorządów – organizatorów bibliotek, np. przekształcenie gminy wiejskiej w miejsko-wiejską), reorganizacja sieci bibliotek publicznych (np. powoływanie lub likwidacja samodzielnych bibliotek powiatowych, reorganizacja sieci bibliotek dużych miast), czy też zmieniająca się liczba mieszkańców poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego. Dynamika tych procesów ma swoje odzwierciedlenie w zmianach struktury bibliotek publicznych biorących udział w projekcie AFBP.

Tabela 1. Biblioteki publiczne biorące udział w badaniu AFBP według podtypu biblioteki (dane za lata 2017–2021)

Lata	Liczba bibliotek publicznych						
	ogółem	wojewódzkich	wojewódzkich i miejskich	powiatowych	gmin miejskich	gmin miejsko-wiejskich	gmin wiejskich
2017	2336	11	7	38	324	573	1383
2018	2508	11	7	40	324	604	1522
2019	2512	11	7	39	323	619	1513
2020	2508	11	7	35	324	623	1508
2021	2508	11	7	36	322	630	1502

Źródło: Opracowanie własne

Biblioteki publiczne objęte badaniem za 2021 rok to w dwóch trzecich biblioteki gmin wiejskich (stanowiły 59,9% wszystkich biorących udział w badaniu placówek), jedna czwarta (25,1%) to biblioteki gmin miejsko-wiejskich, 12,8% – biblioteki gmin miejskich. Biblioteki publiczne szczebla gminnego (gmin miejskich, miejsko-wiejskich, wiejskich) to grupa zróżnicowana pod względem wielkości i charakteru środowi-

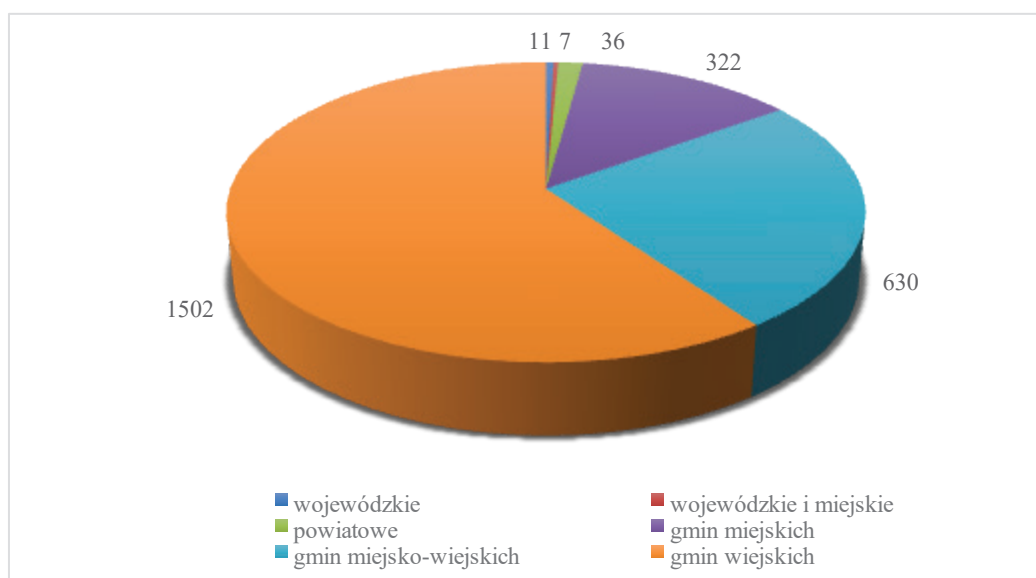
³ <https://afb.sbp.pl/wyniki-badan/>

⁴ PN-ISO 11620:2017-11 *Informacja i dokumentacja – Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*.

⁵ Uwzględniając podtyp/rodzaj biblioteki publicznej oraz wielkość środowiska, w którym funkcjonują.

⁶ Dane do AFBP przekazuje biblioteka główna dla całej swojej sieci (łącznie z filiami). W latach 2018–2021 odsetek bibliotek publicznych uczestniczących w badaniu przekroczył 98% wszystkich funkcjonujących w Polsce (odpowiednio: 98,2%, 98,9%, 98,9%, 98,7%), w 2017 r. było to 91,8%. W 2021 r. w dwóch województwach nie było pełnej reprezentacji funkcjonujących w nich bibliotek, tj. w małopolskim i wielkopolskim.

ska w którym funkcjonują (od wielotysięcznych, aglomeracji miejskich do środowisk wiejskich, czasami o liczności na poziomie 2-3 tys. mieszkańców). Biblioteki o rozszerzonych zadaniach ponadlokalnych (2,2% wszystkich biorących udział, wojewódzkie, wojewódzkie i miejskie, powiatowe) tworzą także niejednorodną grupę, realizują zróżnicowany zakres działań i współpracy z bibliotekami terenowymi (metodycznych, instrukcyjnych), nie wszystkie prowadzą ksiąźnice oraz wypożyczanie i udostępnianie zbiorów szerokiej publiczności. Dominująca w strukturze sieci bibliotek publicznych grupa placówek gmin wiejskich, małych (niejednokrotnie z jednoosobową, niepełnoetatową obsadą pracowników merytorycznych), funkcjonujących w środowiskach o małej liczbie ludności ma duży wpływ na wartości wskaźników na poziomie ogółem (ogólnopolskim).

Wykres 1. Struktura bibliotek publicznych objętych badaniem AFBP za 2021 rok według podtypu biblioteki.

Źródło: Opracowanie własne

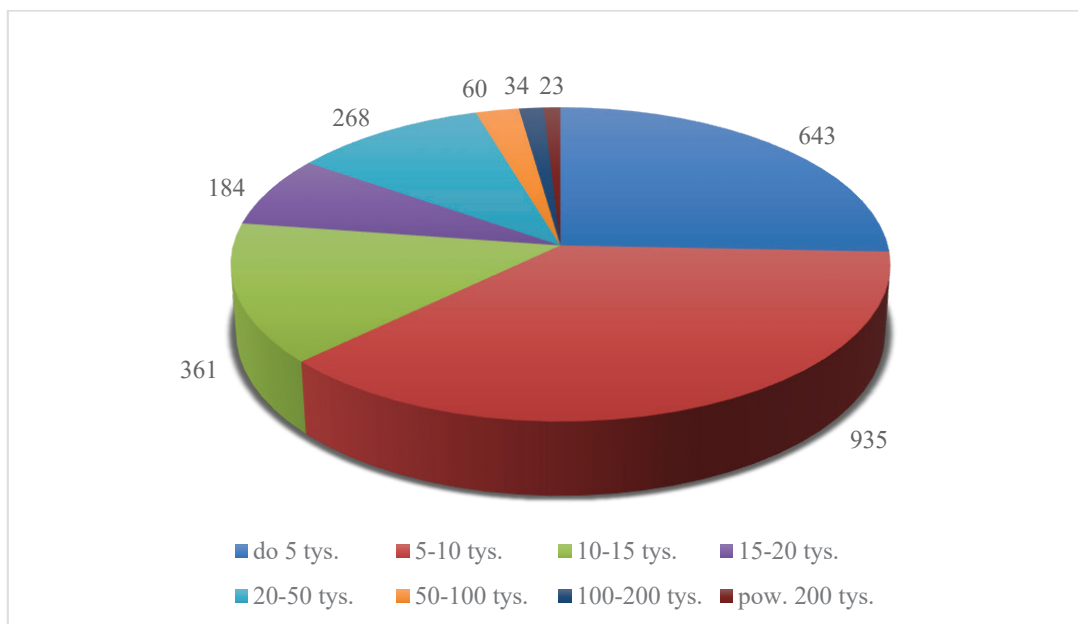
Podobnie kształtowała się sytuacja w odniesieniu do wielkości populacji obsługiwanej przez biblioteki publiczne, im mniejsze środowisko, tym obserwowany był wyższy przyrost, bibliotek publicznych biorących udział w projekcie na przestrzeni lat.

Tabela 2. Biblioteki publiczne biorące udział w badaniu AFBP według wielkości obsługiwanej populacji (dane za lata 2017–2021)

Lata	Liczba bibliotek publicznych funkcjonujących w środowiskach, o populacji (liczbie mieszkańców)							
	do 5000	5001–10000	10001–15000	15001–20000	20001–50000	50001–100000	100001–200000	pow. 200000
2017	585	883	323	169	254	58	40	22
2018	636	946	358	185	266	58	36	23
2019	640	938	364	185	268	58	36	23
2020	639	942	358	184	269	58	35	23
2021	643	935	361	184	268	60	34	23

Źródło: Opracowanie własne

W 2021 r. pod względem wielkości populacji (czyli liczby mieszkańców, do obsługi których biblioteki zostały powołane) dominowały placówki funkcjonujące w gminach do 15000 mieszkańców (77,3%), wśród nich najliczniejsze były biblioteki działające w środowiskach od 5001 do 10000 mieszkańców (37,3%).

Wykres 2. Struktura bibliotek publicznych objętych badaniem AFBP za 2021 rok według wielkości obsługiwanej populacji (liczby mieszkańców).

Źródło: Opracowanie własne

W 2021 r. blisko 100% bibliotek publicznych funkcjonujących w Polsce, uczestniczyło w badaniu AFBP, warto więc przyrzeć się ich strukturze organizacyjnej. Zdecydowaną większość bibliotek objętych badaniem stanowiły samodzielne instytucje kultury (1933 z 2508), pozostałe 575 to placówki niesamodzielne, w tym 562 – połączone z inną instytucją kultury lub włączone w jej strukturę (przede wszystkim centrów/ ośrodków kultury), 13 – nie posiadało statusu instytucji kultury lub były włączone w struktury instytucji spoza sfery kultury (np. urzędów gmin). Dotyczyło to przede wszystkim bibliotek stopnia gminnego (wiejskich). 14 bibliotek publicznych posiadało status naukowy, co wiąże się ze spełnieniem odpowiednich kryteriów ministra kultury oraz realizacją dodatkowych zadań.

Tabela 3. Biblioteki publiczne biorące udział w badaniu AFBP według statusu organizacyjno-prawnego w 2021 r.

Biblioteki	Sytuacja organizacyjna bibliotek publicznych objętych badaniami			
	Samodzielne/niesamodzielne			Posiadające status naukowy
	samodzielne instytucje kultury	niesamodzielne, włączone w struktury innej instytucji kultury	niesamodzielne, włączone w struktury instytucji spoza sfery kultury	
wszystkie (biorące udział w badaniu)	1933	562	13	14
wojewódzka	11	-	-	8
wojewódzka i miejska	7	-	-	4
powiatowa (tworzone od podstaw lub przekształcone)	32	4	-	-
gminy miejskiej	293	29	-	2
gminy miejsko-wiejskiej	449	179	2	-
gminy wiejskiej	1141	350	11	-

Źródło: Opracowanie własne

Wyniki działalności bibliotek publicznych to także pochodna ich dostępności fizycznej, m.in. dzięki rozbudowanym struktutom organizacyjnym, w tym prowadzonym filiom bibliotecznym (dane do projektu podaje biblioteka główna, uwzględniając wszystkie swoje filie). Biblioteki wojewódzkie oraz powiatowe (tworzone od podstaw lub przekształcone), ze względu na specyfikę swoich zadań z reguły nie tworzą filii bibliotecznymi (wyjątek stanowi biblioteka powiatowa przekształcona z biblioteki miejskiej). „Najgęstsza” sieć filii bibliotecznymi prowadzą biblioteki w środowiskach dużych miast, np. wojewódzkie i miejskie, dla których mediana w 2021 to 16 filii bibliotecznymi (przy średniej arytmetycznej – 17,71, maksimum – 29, minimum – 11), pracujące w środowisku pow. 200 tys. mieszkańców – mediana 19 (średnia arytmetyczna – 19,78, maksimum – 58, minimum – 0). Na poziomie wszystkich bibliotek biorących udział w badaniu za 2021 r. mediana to – 1 filia biblioteczna (średnia arytmetyczna – 2,03, maksimum – 58, minimum – 0). Najbardziej „nasyconą” filiami bibliotecznymi sieć bibliotek publicznych w 2021 roku posiadały województwa opolskie i podkarpackie, dla których mediana – to 3 filie biblioteczne.

Tabela 4. Biblioteki publiczne biorące udział w badaniu AFBP według liczby prowadzonych filii bibliotecznymi w 2021 r.

a) według podtypu biblioteki

Biblioteki	Liczba filii bibliotecznymi			
	Średnia	Mediana	Maksimum	Minimum
wszystkie (biorące udział w badaniu)	2,03	1	58	0
wojewódzka	0	0	0	0
wojewódzka i miejska	17,71	16	29	11
powiatowa	0,25	0	9	0
gminy miejskiej	4,29	2	58	0
gminy miejsko-wiejskiej	2,27	2	14	0
gminy wiejskiej	1,42	1	12	0

b) według wielkości środowiska

Liczba mieszkańców	Liczba filii bibliotecznymi			
	Średnia	Mediana	Maksimum	Minimum
do 5 tys.	0,59	0	5	0
5-10 tys.	1,41	1	8	0
10-15 tys.	2,25	2	10	0
15-20 tys.	2,47	2	9	0
20-50 tys.	3,29	3	12	0
50-100 tys.	6,03	6	14	0
100-200 tys.	12,18	12,50	26	0
pow. 200 tys.	19,78	19	58	0

c) według województw

Województwo	Liczba filii bibliotecznymi			
	Średnia	Mediana	Maksimum	Minimum
dolnośląskie	2,39	2	39	0
kujawsko-pomorskie	1,70	1	23	0
lubelskie	1,53	1	40	0
lubuskie	1,88	1	14	0
łódzkie	1,53	1	58	0

małopolskie	2,86	2	56	0
mazowieckie	1,76	1	26	0
opolskie	3,11	3	15	0
podkarpackie	3,09	3	18	0
podlaskie	0,93	0	16	0
pomorskie	1,60	1	29	0
śląskie	3,46	2	35	0
świętokrzyskie	1,53	1	13	0
warmińsko-mazurskie	1,43	1	14	0
wielkopolskie	1,86	1	39	0
zachodniopomorskie	2,01	1	31	0

Źródło: Opracowanie własne

Opisane powyżej uwarunkowania mają istotny wpływ na wyniki działalności poddanych analizie bibliotek w poszczególnych okresach, grupach bibliotek lub w układzie regionalnym (wojewódzkim). Czynniki te w mniejszym stopniu mają wpływ na analizy porównawcze dla poszczególnych bibliotek realizujących zadania o podobnym charakterze, odnoszonych do określonych środowisk.

Przedstawiona analiza objęła biblioteki publiczne w ujęciu funkcjonalnym, według podtypów: wojewódzkie, wojewódzkie i miejskie, gmin: miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich. Ze względu na inną sytuację organizacyjną bibliotek powiatowych⁷ i odmienną realizowanych zadań (w większości nie posiadają one dużych zasobów i nie prowadzą szerszych działań związanych z udostępnianiem zbiorów), wyniki ich działalności zostały uwzględnione na poziomie ogółem (dla wszystkich bibliotek biorących udział w badaniu), nie są prezentowane odrębnie. W przypadku bibliotek wojewódzkich (wbp) i wojewódzkich i miejskich (wimbp), ich wyniki analizowane są łącznie.

W analizie uwzględniającej wielkość środowisk, w których biblioteki publiczne funkcjonują, przyjęto przedziały liczby mieszkańców: do 5000, 5001–10000, 10001–15000, 15001–20000, 20001–50000, 50001–100000, 100001–200000 oraz powyżej 200000.

Charakterystyka grupy wskaźników „Zasoby, dostęp, infrastruktura” oraz „Potencjał i rozwój”

Analizie poddano wybrane wskaźniki z grupy „Zasoby, dostęp, infrastruktura” oraz „Potencjał i rozwój” w trzech ujęciach: chronologicznym (za lata 2017–2021), podtypu biblioteki (i związanym z tym zakresem realizowanych zadań) oraz wielkości środowiska, w którym funkcjonują – porównawczo za lata 2020 i 2021.

Zestawienia w układzie pięcioletnim pozwalają na porównanie danych w szerszej perspektywie i określenie tendencji zmian, porównanie dwóch ostatnich lat – stanowi próbę uchwycenia możliwości realizacji usług w krótszej perspektywie, a także obserwację wychodzenia bibliotek publicznych z pocovidowych ograniczeń w ich działalności.

Grupa wskaźników „Zasoby, dostęp, infrastruktura” obejmuje 10 wskaźników dotyczących kolekcji (6), wyposażenia (3) oraz personelu (1), które odpowiadają na pytanie o dostępność do biblioteki oraz zakres realizowanych przez nią usług.

⁷ Tzn. samodzielne (tworzone od podstaw lub przekształcone).

Tabela 5. Wskaźniki z grupy „Zasoby, dostęp, infrastruktura” – cel, interpretacja

Nazwa wskaźnika	Cel, interpretacja
Liczba zbiorów bibliotecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	Ocena oferty biblioteki w zakresie wszystkich zbiorów w odniesieniu do mieszkańców. Wskaźnik dotyczy całego zinwentaryzowanego zasobu bibliotecznego, w tym zbiorów drukowanych, audiowizualnych, elektronicznych, specjalnych.
Liczba tytułów czasopism bieżących w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	Ocena oferty biblioteki w zakresie zasobu czasopism bieżących, w odniesieniu do mieszkańców.
Liczba zakupionych książek w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	Ocena aktywności biblioteki w pozyskiwaniu nowych książek do zbiorów (dotyczy wszystkich książek, bez względu na formę i nośnik i źródło finansowania, zakupionych w danym roku).
Liczba nabytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych	Ocena aktualności zbiorów, ocena przyrostu zbiorów w danym roku i na przestrzeni lat (dotyczy nabytków – bez względu na rodzaj, formę, nośnik oraz sposób nabycia).
Liczba ubytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych	Ocena wymiany i aktualności zbiorów, ocena selekcji zbiorów w danym roku i na przestrzeni lat (dotyczy ubytków – bez względu na rodzaj zbiorów, formę, nośnik oraz przyczynę ubytkowania).
Zbiory opracowane komputerowo w stosunku do ogólnej liczby zbiorów	Ocena zaawansowania stanu komputeryzacji biblioteki i dostępności online informacji o zasobach bibliotecznych.
Powierzchnia biblioteki dostępna dla użytkowników w przeliczeniu na mieszkańca	Ocena znaczenia biblioteki jako miejsca do nauki, spotkań lub jako centrum do uczenia się.
Liczba publicznie dostępnych stanowisk komputerowych z dostępem do Internetu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	Ocena dostępności stanowisk komputerowych w odniesieniu do mieszkańców
Liczba godzin w tygodniu, w których dostępne są usługi biblioteczne	Ocena dostępności usług bibliotecznych.
Personel w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	Ocena liczby pracowników działalności podstawowej (merytorycznych) biblioteki w odniesieniu do mieszkańców.

Siedem wskaźników z grupy „Potencjał i rozwój” ma odpowiedzieć na pytanie, czy potencjał jest odpowiedni dla rozwoju bibliotek, jaki wpływ na zmiany będą miały/mogą mieć kolekcje biblioteczne (3 wskaźniki), personel (2) i wskaźniki ilustrujące ogólną ich sytuację (2).

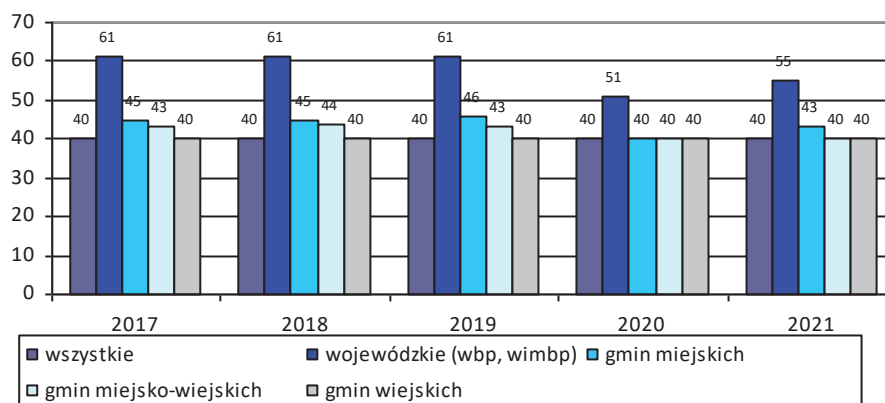
Tabela 6. Wskaźniki z grupy „Potencjał i rozwój” – cel, interpretacja

Nazwa wskaźnika	Interpretacja
Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów	Ocena, w jakim zakresie biblioteka przeznaczająca środki na tworzenie zasobu elektronicznego. Ocena zasad kształtowania zbiorów – proporcji pomiędzy zbiorami tradycyjnymi a elektronicznymi. Ocena poziomu unowocześniania biblioteki poprzez włączanie kolekcji na nośniku cyfrowym.
Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca	Ocena: stopnia dostępności nowości wydawniczych dla rzeczywistych i potencjalnych użytkowników biblioteki oraz możliwości zaspokajania potrzeb czytelniczych i informacyjnych biblioteki, wysokości wydatków ponoszonych na zbiory biblioteczne (w odniesieniu do mieszkańców).
<ul style="list-style-type: none"> ● Usługi sieciowe i/lub interaktywne: ● udostępnianie katalogów w Internecie ● elektroniczne zamawianie / rezerwacja poprzez katalog online ● elektroniczna prolongata poprzez katalog online ● elektroniczne powiadamianie czytelników o terminie zwrotów (e-mail, sms) poprzez biblioteczny system komputerowy ● rejestracja online nowych czytelników ● własna witryna WWW ● elektroniczna informacja na własnej witrynie WWW, np. formularz e-mail, komunikatory 	Ocena zakresu usług elektronicznych realizowanych przez bibliotekę oraz stopnia automatyzacji procesów bibliotecznych i możliwości interaktywnego kontaktu z użytkownikiem. Ocena poziomu nowoczesności biblioteki.

<ul style="list-style-type: none"> • interaktywne szkolenia online na własnej witrynie WWW • blogi • kanał RSS na własnej witrynie WWW • profile w portalach społecznościowych (np. Facebook, Twitter) • biuletyny, newslettery na własnej witrynie www • biblioteka cyfrowa (samodzielna albo udział) • dostęp zdalny do licencjonowanych zasobów elektronicznych spoza biblioteki 	
Liczba godzin udziału w szkoleniach zawodowych w przeliczeniu na pracownika biblioteki	Ocena doskonalenia umiejętności personelu bibliotecznego w wyniku uczestnictwa w szkoleniach (dotyczy wszystkich pracowników zatrudnionych w bibliotece, niezależnie od zajmowanego stanowiska).
Wykwalifikowani pracownicy biblioteki jako procent wszystkich pracowników działalności podstawowej	Ocena relacji kwalifikacji pracowników merytorycznych do wykonywanych zadań (dotyczy pracowników działalności podstawowej). Ocena potrzeb szkoleniowych pracowników oraz polityki kadrowej i kształtowania kadry biblioteki.
Procent budżetu organizatora przeznaczony na bibliotekę	Pomiar znaczenia biblioteki (wyrażonego w jednostkach monetarnych) dla instytucji finansującej i jej wsparcia przez tę instytucję.
Procent budżetu biblioteki uzyskany ze specjalnych grantów lub dochodów własnych	Ocena skuteczności działań biblioteki w pozyskiwaniu dodatkowych źródeł finansowania.

Dostępność fizyczna do usług bibliotek publicznych

Jednym z elementów wpływających na efektywność pracy bibliotek publicznych jest możliwość realizacji usług w dniach, godzinach dostępnych dla jak największej liczby użytkowników. Jedną z miar określającą dostępność usług bibliotek publicznych dla użytkowników jest wskaźnik *Liczba godzin w tygodniu, w których dostępne są usługi biblioteczne* (z grupy „Zasoby, dostęp, infrastruktura”). Przy stabilnej sytuacji organizacyjnej i kadrowej biblioteki nie jest to dana/wskaźnik podlegający dużej fluktuacji. Mediana na poziomie „ogółem” (tzn. dla wszystkich bibliotek publicznych biorących udział w badaniu AFBP) w latach 2017–2021 wynosiła 40. Oznacza to, że w poszczególnych analizowanych latach, dla połowy bibliotek publicznych (przede wszystkim wiejskich) czas świadczenia usług dla użytkowników nie przekraczał 40 godzin w ciągu tzw. „zwykłego tygodnia”, natomiast druga połowa badanych bibliotek była otwarta dla użytkowników co najmniej 40 godzin i więcej. Z wykresu przedstawiającego ten wskaźnik w ujęciu chronologicznym i według podtypu biblioteki wynika, że biblioteki wojewódzkie (wbp, wimbp) mogą świadczyć swoje usługi dłużej

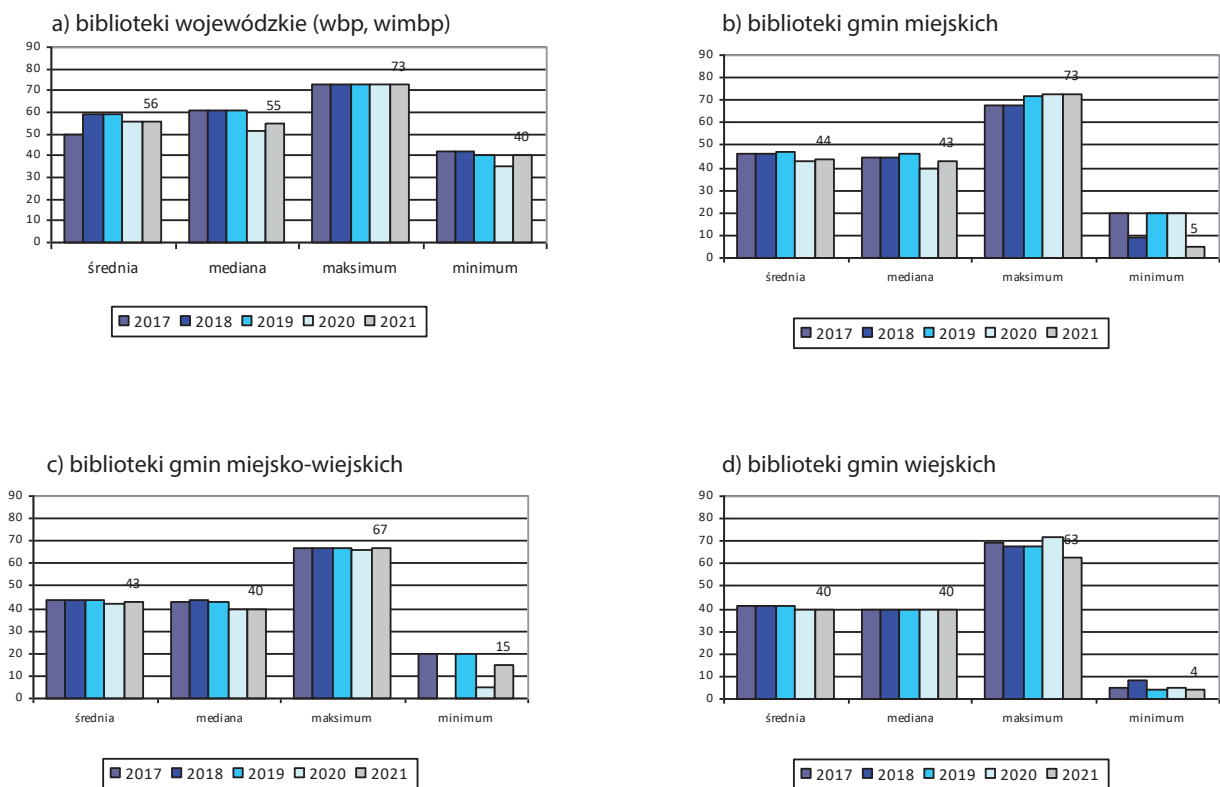

Wykres 3. Liczba godzin w tygodniu, w których dostępne są usługi biblioteczne w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

(mediana w 2021 r. – 55 godzin), w mniejszym zakresie biblioteki gmin miejskich (43 godzin) oraz gmin miejsko-wiejskich i wiejskich (40 godzin).

Analizując „rozpiętość” (na podstawie średniej arytmetycznej, mediany, maksimum i minimum) godzin otwarcia w poszczególnych podtypach bibliotek publicznych, można ocenić możliwości czasowe świadczenia usług. Godziny otwarcia placówek w grupie bibliotek wojewódzkich (wbp, wimbp) kształtują się na zbliżonym poziomie i nie są tak zróżnicowane, jak dla pozostałych podtypów (bibliotek gmin miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich). W 2021 r. dla bibliotek wojewódzkich mediana wynosiła 55 (średnia arytmetyczna – 56, maksimum – 73, minimum – 40).

Wykres 4. Liczba godzin w tygodniu, w których dostępne są usługi biblioteczne w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (średnia arytmetyczna, mediana, maksimum, minimum).

Źródło: Opracowanie własne

Największą „rozpiętość” godzinową można zaobserwować w bibliotekach gmin miejskich, dla których np. w 2021 r. mediana wyniosła 43 godziny tygodniowo świadczonych usług (przy średniej arytmetycznej – 44, maksymalnej liczbie godzin – 73, a minimalnej – 5). Choć i w pozostałych podtypach bibliotek stopnia gminnego, zauważalne jest duże zróżnicowanie godzin otwarcia, dla bibliotek gmin wiejskich odpowiednio: 40, 40, 63, 4, dla bibliotek gmin miejsko-wiejskich: 40, 43, 67, 15. Zróżnicowanie to jest pochodną stylu życia mieszkańców, utartych zwyczajów, charakterystycznych zachowań, godzin pracy zawodowej, sposobu spędzania wolnego czasu, co wpływa na możliwości odwiedzenia biblioteki i ma związek z wielkością i specyfiką obsługiwanego środowiska.

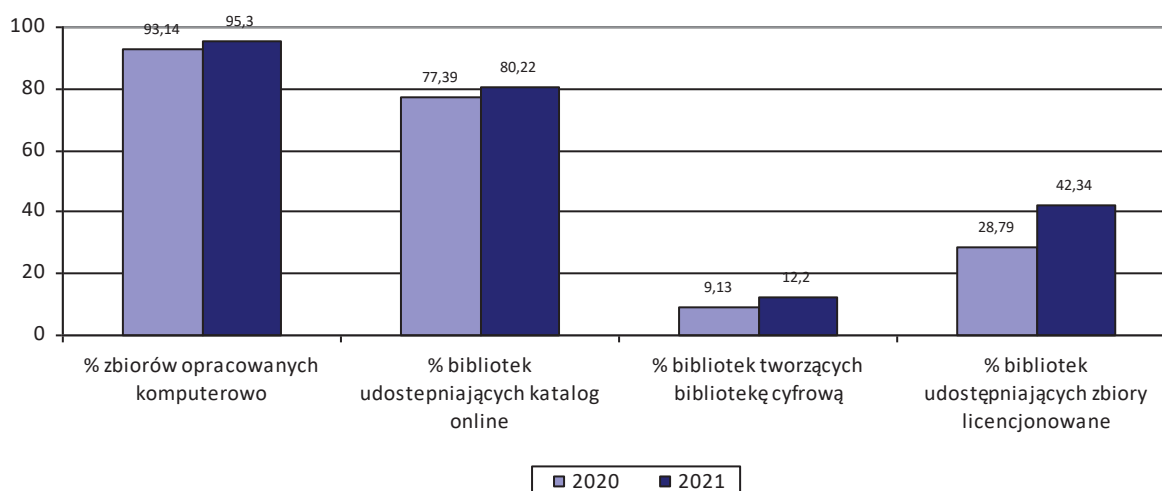
Tabela 7. Liczba godzin w tygodniu, w których dostępne są usługi biblioteczne w latach 2017–2021 według wielkości obsługiwanej populacji

Wielkość populacji (liczba mieszkań- ców)	Lata	Liczba godzin w tygodniu, w których dostępne są usługi biblioteczne			
		średnia arytmetyczna	mediana	maksimum	minimum
do 5000	2017	40	40	67	5
	2018	40	40	67	0
	2019	40	40	67	4
	2020	39	40	68	8
	2021	39	40	66	5
5001-10000	2017	42	40	68	5
	2018	42	40	68	5
	2019	42	40	68	10
	2020	40	40	72	5
	2021	40	40	67	4
10001-15000	2017	43	42	69	10
	2018	43	42	66	10
	2019	43	42	64	16
	2020	41	40	64	14
	2021	42	40	64	14
15001-20000	2017	43	42	67	20
	2018	42	42	67	10
	2019	43	43	62	16
	2020	41	40	62	16
	2021	41	40	65	16
20001-50000	2017	46	45	67	20
	2018	46	46	67	20
	2019	46	46	67	20
	2020	42	41	65	16
	2021	44	44	67	20
50001-100000	2017	49	48	63	29
	2018	49	48	63	29
	2019	50	50	72	29
	2020	45	43	73	25
	2021	47	46	73	29
100001-200000	2017	52	52	68	32
	2018	54	54	68	39
	2019	54	54	68	39
	2020	45	46	65	25
	2021	50	48	67	30
pow. 200000	2017	58	56	73	41
	2018	58	59	73	41
	2019	58	59	73	40
	2020	53	55	73	35
	2021	55	55	73	38

Źródło: Opracowanie własne

Analiza wartości wskaźnika dotyczącego dostępności godzinowej bibliotek publicznych w przekroju środowiskowym (liczby mieszkańców) wskazuje, że w środowiskach większych pow. 100 tys. mieszkańców dostępność ta jest wysoka i wartości mierzących je parametrów (średnia arytmetyczna, mediana, maksimum, minimum) nie są tak zróżnicowane, jak w pozostałych grupach. W 2021 r. zróżnicowanie to szczególnie widoczne jest w grupie bibliotek funkcjonujących w środowiskach o liczbie mieszkańców do 5 tys. (mediana – 40, średnia arytmetyczna – 39, maksimum – 66, minimum – 5), 5-10 tys. (mediana i średnia – 40 godzin, maksimum – 67, minimum – 4) oraz 10-15 tys. mieszkańców (odpowiednio: 42, 40, 64, 14).

Alternatywą dla możliwości fizycznego odwiedzania biblioteki jest dostęp do informacji o zbiorach poprzez Internet (co wiąże się z poziomem komputerowego opracowania zbiorów), czy też możliwość zdalnego skorzystania ze zbiorów cyfrowych lub licencjonowanych. Jaki jest poziom przygotowania bibliotek publicznych do tych usług mogą nam odpowiedzieć: wskaźnik *Zbiory opracowane komputerowo w stosunku do ogólnej liczby zbiorów* (z grupy „Zasoby, dostęp, infrastruktura”) oraz trzy z czternastu danych statystycznych składających się na wskaźnik *Usługi sieciowe i/lub interaktywne*: udostępnianie katalogów w Internecie, biblioteka cyfrowa (samodzielna albo udział), dostęp zdalny do licencjonowanych zasobów elektronicznych spoza biblioteki (z grupy wskaźników „Potencjał i rozwój”).

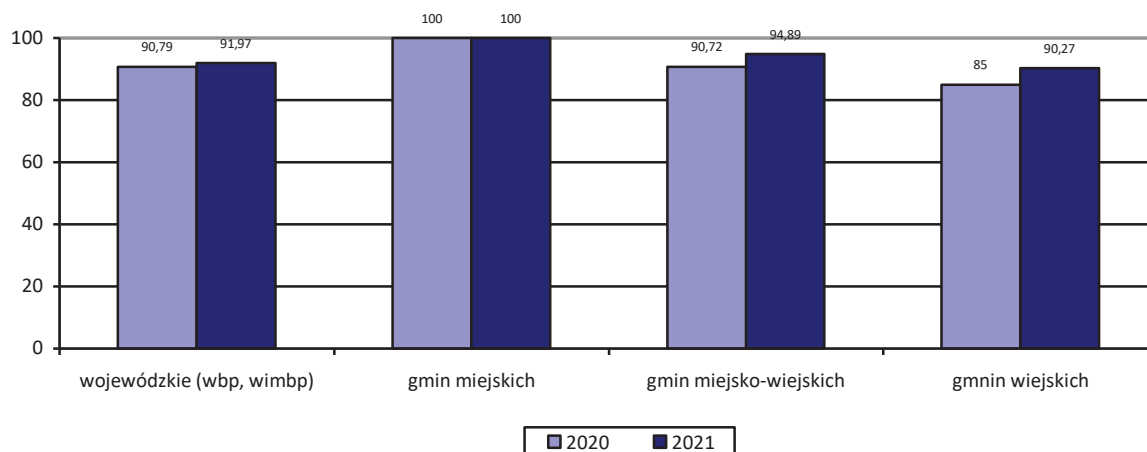

Wykres 5. Zdalny dostęp do informacji o zbiorach i do zbiorów cyfrowych i licencjonowanych w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020–2021 (odsetek).

Źródło: Opracowanie własne.

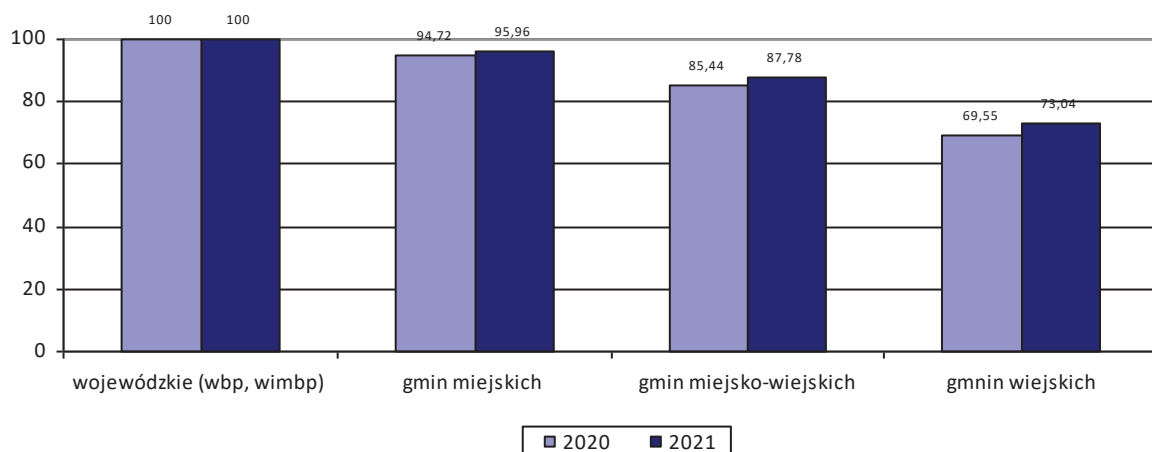
Wydaje się, że działania zmierzające do udostępniania informacji o zasobach bibliotek publicznych w Internecie, nie nadążają za procesem opracowania komputerowego zbiorów. W 2021 r. ponad 95% zbiorów tych instytucji było opracowanych komputerowo, a jedynie 88,22% bibliotek udostępniało swój katalog w Internecie. Natomiast między 2020 a 2021 rokiem nastąpił duży wzrost liczby bibliotek publicznych oferujących dostęp do zbiorów licencjonowanych (z 28,79% do 42,34%), co jest wynikiem m.in. rozszerzenia możliwości zakupu tej usługi, także z dotacji w ramach Programu Wieloletniego Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021–2025 (Priorytet 1⁸) oraz doświadczeń bibliotek z roku 2020, związanych z ograniczeniem możliwości bezpośrednich kontaktów z użytkownikami wiążących się z pandemią.

⁸ Dofinansowanie dla bibliotek publicznych na zakup nowości wydawniczych zdalnego dostępu do książek oraz usługi w formatach e-booków i/lub audiobooków i/lub synchrobooków.

Wykres 6. Wskaźnik Zbiory opracowane komputerowo w stosunku ogólnej liczby zbiorów w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020–2021 według podtypu biblioteki (odsetek, mediana).

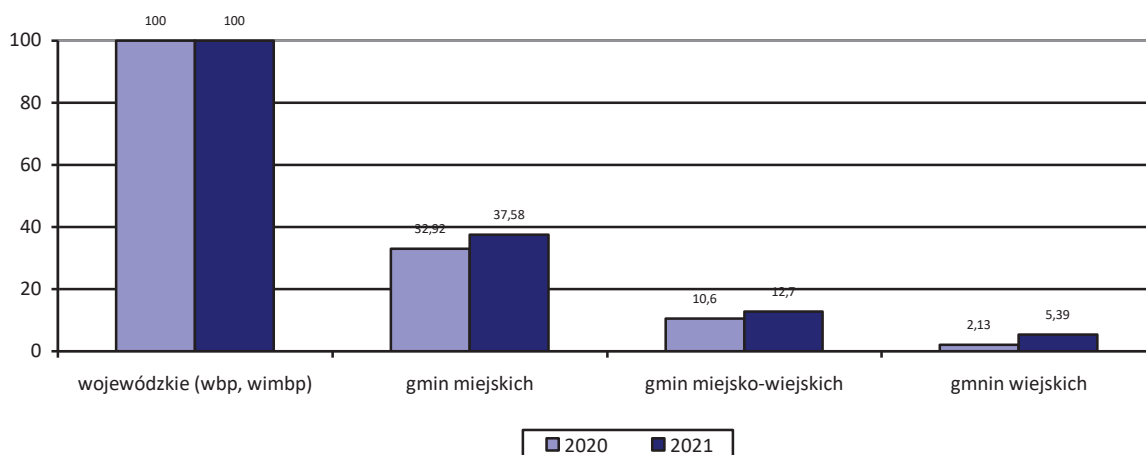
Źródło: Opracowanie własne

Wykres 7. Wskaźnik Usługi sieciowe i/lub interaktywne: udostępnianie katalogów w Internecie w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020–2021 według podtypu biblioteki (odsetek).

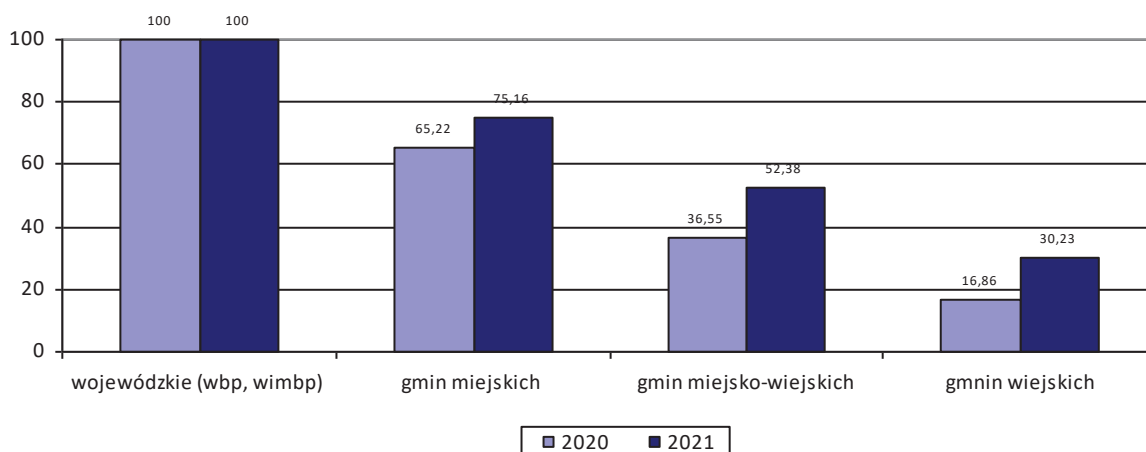
Źródło: Opracowanie własne

Rozszerzenie zakresu usług bibliotek publicznych o ofertę dostępu do platform z zasobami udostępnianymi na podstawie licencji, zawierającymi e-booki i audiobooki przestało być, po doświadczeniach z okresem pandemii, postrzegane jako zagrożenie dla tradycyjnych usług bibliotek publicznych. Bibliotekarze docenili szansę na zwiększenie różnorodności i atrakcyjności zbiorów bibliotecznych oferowanych czytelnikom oraz możliwość lepszej obsługi tych grup użytkowników, dla których samodzielne odwiedzenie biblioteki jest utrudnione lub wręcz niemożliwe (np. seniorzy, chorzy, niepełnosprawni, ale też osoby aktywne zawodowo, studiujące, uczące się, które nie mają czasu na fizyczne odwiedziny w bibliotekach publicznych).

Wykres 8. Wskaźnik Usługi sieciowe i/lub interaktywne: biblioteka cyfrowa (samodzielna albo udział) w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020–2021 według podtypu biblioteki (odsetek).

Źródło: Opracowanie własne

Wykres 9. Wskaźnik Usługi sieciowe i/lub interaktywne: dostęp zdalny do licencjonowanych zasobów elektronicznych spoza biblioteki w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020–2021 według podtypu biblioteki (odsetek).

Źródło: Opracowanie własne

Pomimo nadal znacznie mniejszej popularności książek oraz innych utworów w postaci elektronicznej (e-booki, audiobooki, pliki w formacie PDF, dźwiękowe) niż tradycyjnych książek papierowych⁹, między 2020 i 2021 rokiem widać zauważalne zmiany wielkości wskaźników świadczących o wdrażaniu usług realizowanych sieciowo, szczególnie wyraźny wzrost odnotowano w tworzeniu dostępu zdalnego do zbiorów licencjonowanych. W grupie bibliotek gmin miejsko-wiejskich nastąpił wzrost z 36,55% placówek świadczących tę usługę w 2020 r. do 52,38% w 2021 r., w bibliotekach gmin wiejskich odnotowano wzrost z 16,86% do 30,23%. W bibliotekach gmin miejskich ta usługa była już obecna w większości placówek (wzrost z 65,22% do 75,16%). W bibliotekach wojewódzkich (wbp, wimbp) zarówno katalog udostępniany w Internecie, jak i tworzenie biblioteki cyfrowej oraz zdalny dostęp do zbiorów licencjonowanych jest realizowany we wszyst-

⁹ Według raportu Biblioteki Narodowej: „Pomimo upływu stosunkowo długiego czasu od momentu, w którym kodeks drukowany przestał być jedyną powszechnie dostępną formą książek funkcjonujących w społecznym obiegu, ich czytanie pozostaje praktyką przede wszystkim analogową”. Chymkowski R., Zasacka Z.: *Stan czytelnictwa książek w Polsce w pierwszym kwartale 2022 roku. Wstępne wyniki*; s. 23-24; dokument elektroniczny [dostęp: 8.11.2022]. <https://bn.org.pl/download/document/1650570549.pdf>

kich placówkach. Te widoczne zmiany w ofercie bibliotek mają zapewne wiele uwarunkowań, jednak należy podkreślić wprowadzane w czasie pandemii zdalne formy edukacji na każdym poziomie, co wiązało się z pozyskiwaniem wiedzy, sięganie po lektury w formie cyfrowej, a także po literaturę pozaszkolną również w wersjach nietradycyjnych. W szerszym kontekście, na taki wynik wpływa coraz częstsze przechodzenie lub korzystanie równoległe z różnych wytworów kultury w formie cyfrowej, co mogło wpłynąć na zmianę postaw uczestnictwa w kulturze, w tym korzystania z bibliotek.

Obraz dostępności fizycznej do usług bibliotek publicznych należałoby uzupełnić także analizą wskaźnika *Powierzchnia biblioteki dostępna dla użytkowników w przeliczeniu na mieszkańca* (z grupy „Zasoby, dostęp, infrastruktura”), co ma znaczenie w kontekście roli biblioteki jako miejsca do nauki, samorealizacji użytkowników, spotkań, itp., instytucji tworzącej bezpieczne, przyjazne miejsce do różnorodnej aktywności społeczności lokalnej (tzw. trzecie miejsce).

Zasoby/zbiory

Według diagnozy przygotowanej na potrzeby NPRCz na lata 2021–2025¹⁰, głównym magnesem przyciągającym użytkowników do bibliotek publicznych są nadal systematycznie aktualizowane i uzupełniane księgozbiory, dostosowane do potrzeb i oczekiwań konkretnych użytkowników, a także specyfiki lokalnych społeczności obsługiwanych przez poszczególne placówki. Dlatego atrakcyjność stale aktualizowanych zbiorów jest kluczowa dla efektywnego funkcjonowania bibliotek i możliwości realizacji ich zadań¹¹.

Wskaźniki funkcjonalności z grupy „Zasoby, dostęp, infrastruktura” dotyczące zarządzania zbiorami (*Liczba nabytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych, Liczba ubytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych, Liczba zbiorów bibliotecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców*)¹² służą ocenie, czy wielkość oferowanych przez bibliotekę zbiorów jest wystarczająca do zaspokojenia potrzeb mieszkańców. Na ich podstawie można określić stan ilościowy zasobów dostępnych w bibliotece (łącznie z jej filiami) oraz prześledzić „ruch” zbiorów, tzn. skalę prowadzonych działań związanych z wprowadzaniem do zbiorów nowych nabytków oraz procesem selekcji zbiorów.

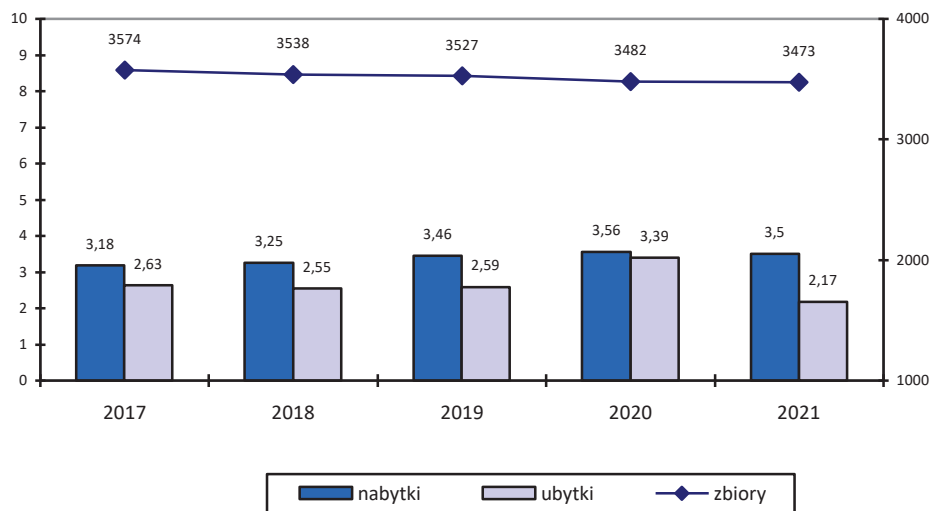
¹⁰ Uchwała NR 69 Rady Ministrów NPRCz 2.0. na lata 2021-2025. Załącznik – Program Wieloletni Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021–2025, s. 22; dokument elektroniczny [dostęp: 29.10.2022]

<https://bip.mkdnis.gov.pl/pages/legislacja/programy-wieloletnie/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa-2-0-na-lata-2021-2025.php>

¹¹ Podobne wnioski wynikały z raportu z badania zrealizowanego w 2012 r., którego podstawowym celem było zrozumienie w jaki sposób zmieniło się korzystanie z bibliotek w trakcie trwania Programu Rozwoju Bibliotek realizowanego przez FRIS oraz jakiego rodzaju zysk przynosi korzystanie z bibliotek. Według niego najczęściej wykonywane w bibliotekach czynności związane są z jej tradycyjną rolą. W bibliotekach uczestniczących w Programie Rozwoju Bibliotek, niemal wszyscy badani wypożyczali w bibliotece książki lub czasopisma (94%), a dla niemal co piątego użytkownika biblioteki (22%) wypożyczanie książek to jedyna czynność, którą robili w bibliotece. Wielokrotnie rzadziej czytelnicy wypożyczali inne media (filmy, nagrania) – 7% użytkowników. Niemal połowa czytelników bibliotek korzystała także z jej zasobów książkowych i prasy na miejscu (44%). W bibliotekach publicznych nie uczestniczących w programie 95% czytelników wypożyczało książki/czasopisma, 4% korzystało z innych materiałów, a 48% korzystało z książek i czasopism na miejscu. Borowski H., *Co robimy w bibliotekach i co dzięki temu zyskujemy. Raport z badania mieszkańców wsi i miast do 20 tysięcy* (2012), s. 19-20; dokument elektroniczny [dostęp: 30.10.2022]

http://stare.biblioteki.org/repository/PLIKI/DOKUMENTY/RAPORTY/RAPORT_Co_robimy_w_bibliotekach_i_co_dzieki_temu_zyskujemy.pdf

¹² Wskaźniki te dotyczą wszystkich zinwentaryzowanych zbiorów drukowanych, audiowizualnych, elektronicznych i specjalnych oferowanych przez biblioteki.

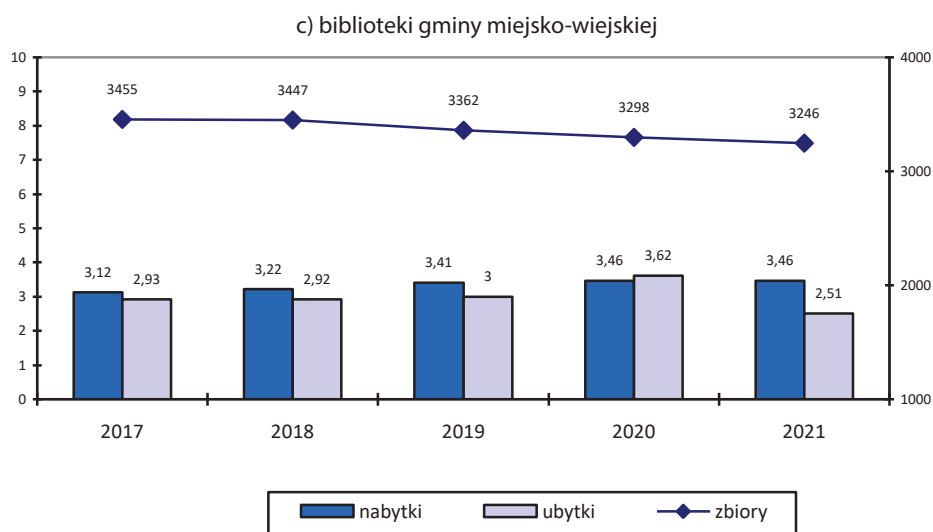
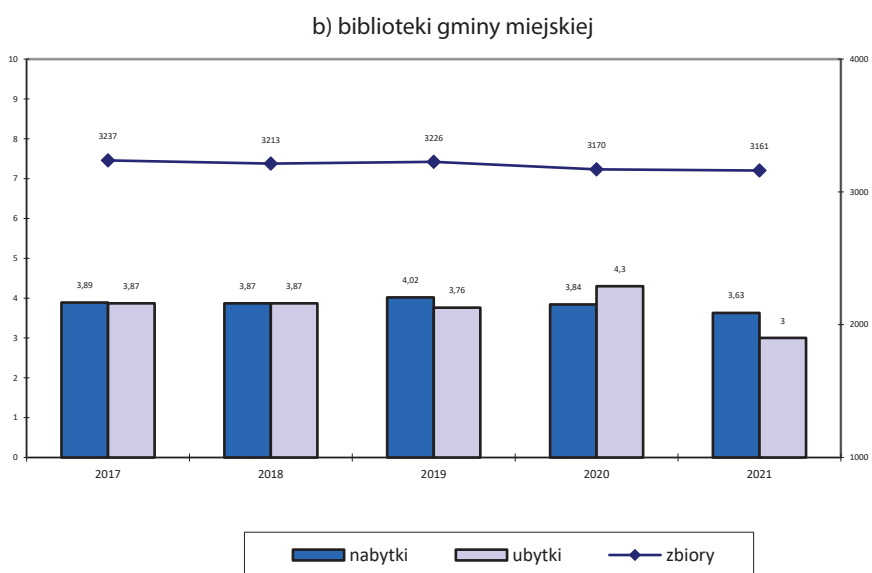
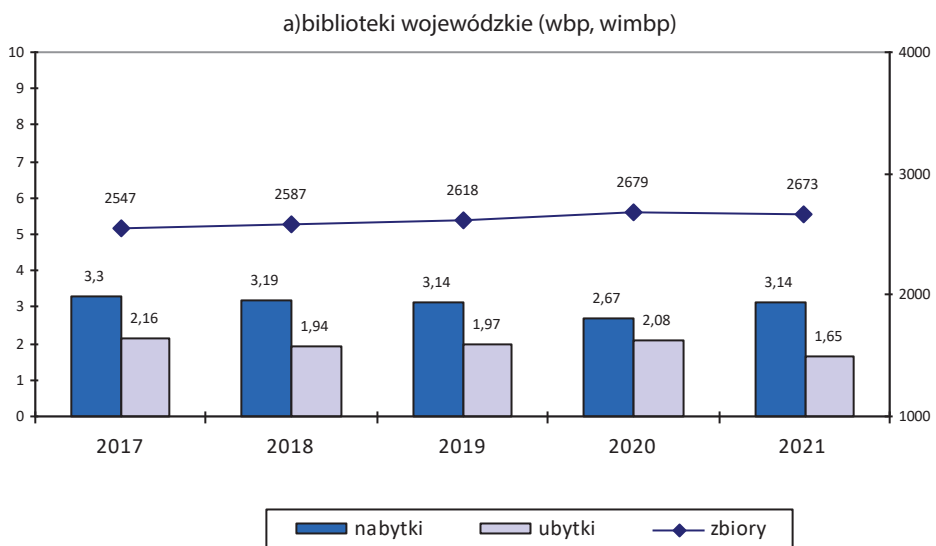
Wykres 10. Wskaźniki Liczba nabytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych (%), Liczba ubytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych (%), Liczba zbiorów bibliotecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (jedn. inw.) w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 (mediana).

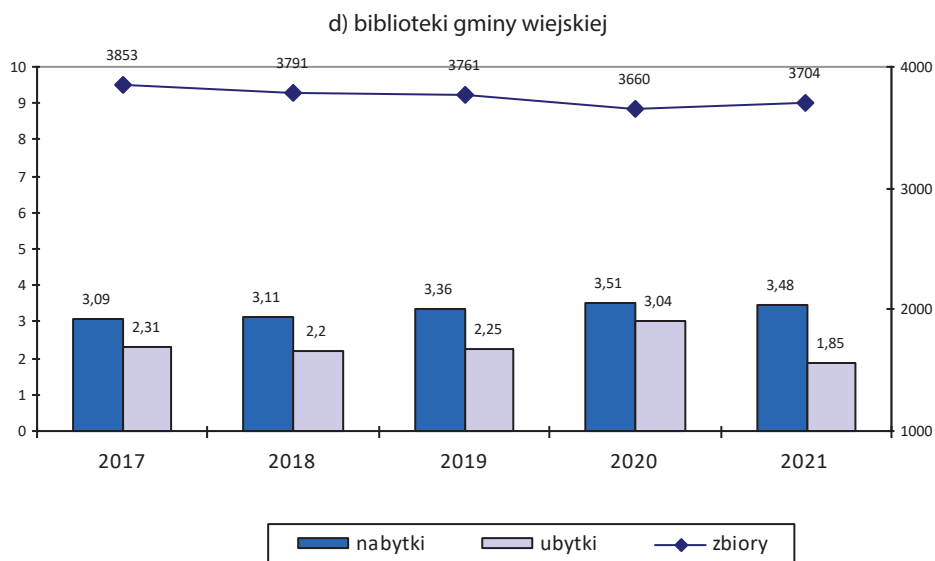
Źródło: Opracowanie własne

Relacja ilościowa „przepływu” zbiorów, tzn. wpływu nowych pozycji do zasobów lub ich selekcji (procentowy udział nabytków/ubytków stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych w określonym czasie) może odzwierciedlać planowaną politykę gromadzenia zbiorów i proces ich uaktualniania. Może to być wynik także zmian organizacyjnych placówek, np. likwidacji filii bibliotecznych, sytuacji losowych, zagubienia/zniszczenia przez czytelników. Także wysoka wartość wskaźnika *Liczba zbiorów bibliotecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców* nie świadczy jednoznacznie o „jakości” zbiorów, ich adekwatności do potrzeb użytkowników, jeśli w dużej części będą one zdezaktualizowane, nieatrakcyjna dla użytkowników. Jednak analizując udział procentowy nabytków w całości zbiorów możemy w sposób pośredni wnioskować o „atrakcyjność” lub „aktualności” oferty bibliotek publicznych¹³.

Profil zbiorów udostępnianych w bibliotekach publicznych powinien odpowiadać potrzebom wynikającym ze specyfiki danego środowiska lokalnego, które obsługuje dana placówka biblioteczna, w tym obecnej lub nie infrastruktury edukacyjnej, kulturalnej, struktury społecznej i zmian demograficznych, potrzeb, upodobań rzeczywistych i potencjalnych użytkowników. Z zasady biblioteki publiczne są instytucjami „uniwersalnymi”, dla „wszystkich”, co oznacza, że przygotowują ofertę bardzo szeroką, zróżnicowaną i obsługują grupy odbiorców o niejednorodnych oczekiwaniach i kompetencjach czytelniczych. Z tego względu inne zadania stoją przed bibliotekami gminnymi, czy wojewódzkimi, inne mogą być oczekiwania i potrzeby użytkowników wielkich miast, inne czytelników z terenów wiejskich.

¹³ Stosunek nabytków/ubytków do stanu ilościowego zbiorów jest też przedmiotem zaleceń, standardów międzynarodowych organizacji bibliotekarskich oraz na poziomie poszczególnych krajów. Zagadnienia te m.in. zostały omówione w materiałach zamieszczonych na stronie projektu AFBP: *Statystyka biblioteczna i badania efektywności bibliotek Projekty krajowe, międzynarodowe i dokumenty normalizacyjne* <https://afb.sbp.pl/wskazniki-funkcjonalnosci-i-statystyka/>, *Statystyka biblioteczna i badania funkcjonalności bibliotek na świecie. Wybór projektów realizowanych w 2021 roku* https://afb.sbp.pl/wp-content/uploads/2021/12/Statystyka_biblioteczna.pdf

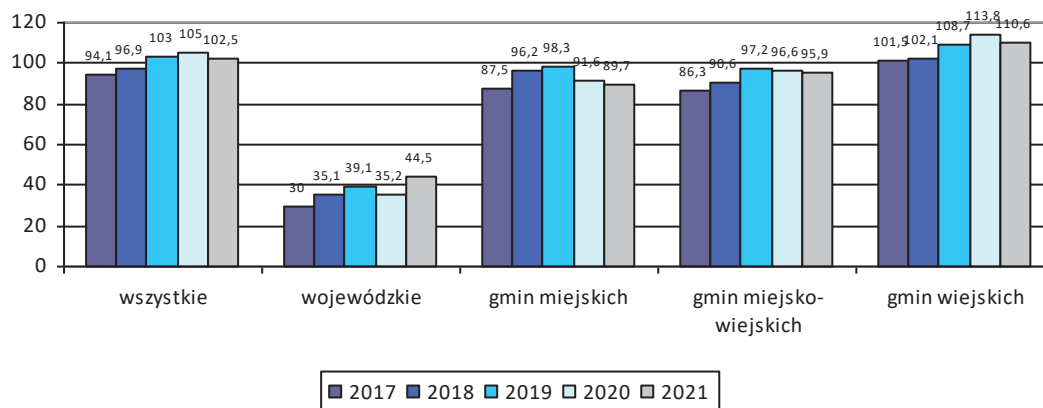
Wykres 11. Wskaźniki Liczba nabytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych (%), Liczba ubytków w stosunku do liczby zbiorów bibliotecznych (%), Liczba zbiorów bibliotecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (jedn. inw.) w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

Analizując stan ilościowy zasobów w poszczególnych podtypach bibliotek publicznych oraz stosunek do niego nabytków oraz ubytków, wydaje się, że najbardziej „zrównoważoną” politykę gromadzenia zbiorów prowadzą biblioteki gmin miejskich i gmin miejsko-wiejskich (choć zbyt ostrożnie przeprowadzają selekcję zbiorów). W przypadku bibliotek gmin wiejskich można zaobserwować dość niskie wskaźniki ubytków, przy wysokich wpływach nowych pozycji, co skutkuje wysokimi wartościami wskaźnika *Liczby zbiorów bibliotecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców* w analizowanych latach (przewyższając one zalecenia międzynarodowe¹⁴). Wprawdzie rok 2020 r., w związku z czasowymi zamknięciami bibliotek publicznych dla użytkowników, w wielu bibliotekach był okresem zintensyfikowanych prac nad selekcją zbiorów, co można zauważyć po obserwacji wysokości wskaźnika ubytków w bibliotekach gmin miejskich (mediana – 4,30), miejsko-wiejskich (3,62) oraz gmin wiejskich (3,04), to wydaje się, że jest to nadal poniżej potrzeb. Były to jednak najwyższe wartości wskaźnika ubytków w omawianym, pięcioletnim okresie, w 2021 r. wskaźnik ten we wszystkich podtypach bibliotek uzyskał niższą wartość. W przypadku bibliotek wojewódzkich (wbp, wimbp) ostrożniejsza polityka selekcji zbiorów wynika z realizowanych przez nie zadań, m.in. budowania zasobów specjalnych, regionalnych.

O atrakcyjności zbiorów więcej dowiemy się analizując wskaźnik *Liczba zakupionych książek w przeliczeniu na 1000 mieszkańców*, który dotyczy wszystkich książek, bez względu na formę, nośnik i źródło finansowania, zakupionych w danym roku.

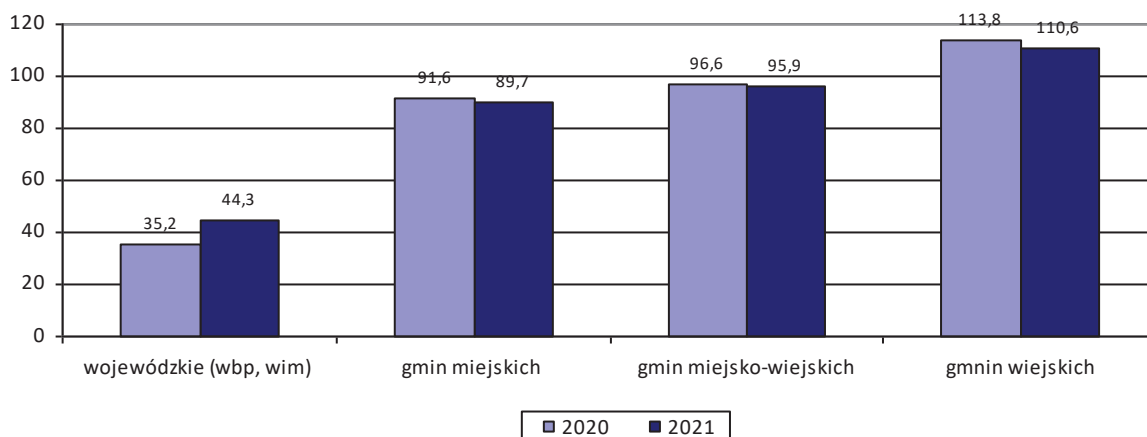
¹⁴ Według standardu ILFA/UNESCO dotyczącego wielkości zbiorów, optymalny wskaźnik ilości książek w bibliotece publicznej przypadających na 1 mieszkańca powinien wynosić od 1,5 do 2,5 wol. (minimalna wielkość zbiorów biblioteki lub filii nie powinna być mniejsza niż 2500 wol.).

Wykres 12. Liczba zakupionych książek w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (jedn. inw.) w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

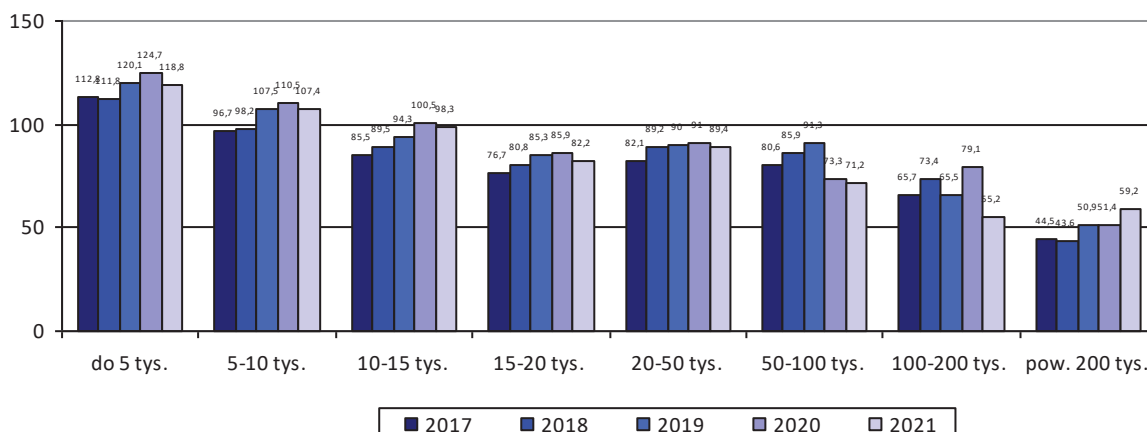
Wartość wskaźnika *Liczba zakupionych książek w przeliczeniu na 1000 mieszkańców* uzyskiwana przez poszczególne podtypy bibliotek, jest w dużej części uwarunkowana ich zadaniami oraz zasięgiem działania (definiowanym przez to, jakiego szczebla samorząd jest ich organizatorem), a wpływ na kształtowanie się jego wartości mają różnice w liczbie obsługiwanej populacji. W 2021 r. mediana dla wszystkich bibliotek publicznych objętych badaniem wynosiła 102,5, biblioteki wojewódzkie (wbp, wimbp) pracujące w dużych środowiskach uzyskały najniższe wyniki – 44,5, biblioteki gmin miejskich i miejsko-wiejskich na zbliżonym poziomie (odpowiednio: 89,7; 95,9), najwyższą wartość wskaźnika zanotowano w grupie bibliotek gmin wiejskich – 110,6.

Wykres 13. Liczba zakupionych książek w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (jedn. inw.) w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

Z analizy wynika, że najwyższe wskaźniki zakupu nowych książek do bibliotek rejestrowane były w bibliotekach publicznych funkcjonujących w środowiskach do 5 tys. mieszkańców (jednocześnie w tej grupie bibliotek obserwować można największą rozpiętość wskaźnika, w 2021 r. średnia arytmetyczna wynosiła 136,7, mediana – 118,8, maksimum – 609,8, minimum – 0,0).

Wykres 14. Liczba zakupionych książek w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2020-2021 według wielkości populacji (liczby mieszkańców) (mediana).

Źródło: Opracowanie własne.

W pięciu kolejnych grupach bibliotek publicznych, funkcjonujących w środowiskach do 50 tys. mieszkańców wartość wskaźnika (mediana) zakupu nowych książek w latach 2017-2020 rosła, w 2021 r. w każdej z tych grup odnotowano niewielkie spadki zakupu (ale był on wyższy niż w 2017 r.). W dwóch grupach bibliotek w środowiskach 50-200 tys. mieszkańców, w poszczególnych latach obserwowane były wahnięcia wartości wskaźnika, a jego wartość za 2021 r. była niższa niż za 2017 r. W grupie bibliotek funkcjonujących w środowiskach pow. 200 tys. mieszkańców zakup nowych książek w latach 2017–2021 sukcesywnie rósł (choć jego wartość w odniesieniu do liczby mieszkańców była najniższa).

Uzupełniające dla oceny wskaźników związanych z polityką gromadzenia zbiorów mogą być wyniki badań satysfakcji użytkowników, w efekcie których wyliczane są szczegółowe wskaźniki określające stopień zadowolenia użytkowników ze zbiorów drukowanych, audiowizualnych i elektronicznych gromadzonych i udostępnianych w bibliotece¹⁵. Warto też analizy te odnieść do wartości wskaźnika aktywności zbiorów (*Aktywność wykorzystania zbiorów (obrót)*, z grupy „Wykorzystanie”), który pokazuje intensywność wykorzystania zbiorów i jest integralną częścią oceny polityki kształtowania zbiorów.

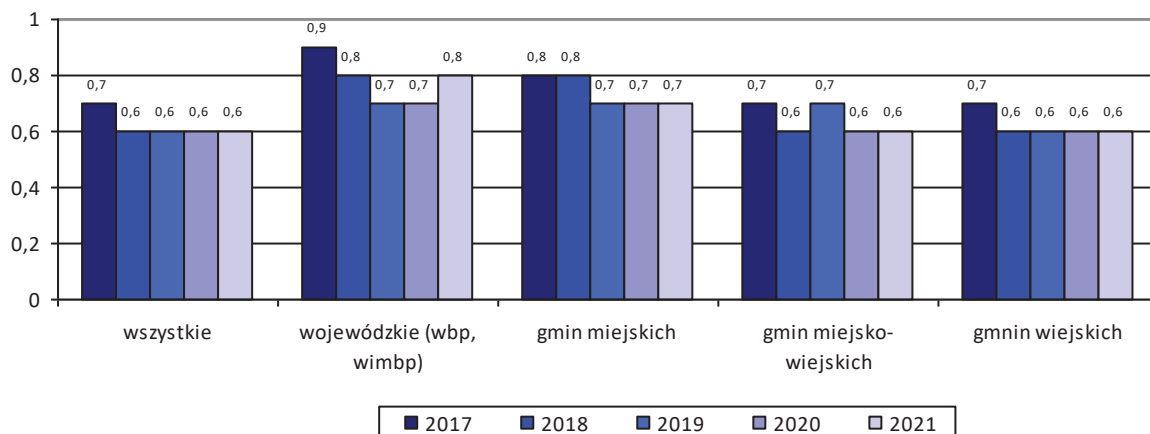
Poziom finansowania

Możliwości rozwoju bibliotek publicznych to wypadkowa wielu czynników, m.in. poziomu ich finansowania, przede wszystkim przez organizatora oraz pozyskiwania dodatkowych środków z innych źródeł. Jednym z głównych czynników wpływającym na wysokość dotacji dla bibliotek publicznych jest sytuacja finansowa samorządu (tzn. organizatora danej biblioteki), ale także jego priorytety związane z zaspokajaniem potrzeb mieszkańców i rolę jaką w danym środowisku przypisuje się bibliotece, np. poprzez inwestowanie w jej rozwój traktowane pośrednio jako inwestycję w rozwój mieszkańców, infrastrukturę oświatową, edukacyjną, kulturową.

Warto więc przeanalizować wskaźniki z grupy „Potencjał i rozwój” pokazujące poziom finansowania bibliotek publicznych (*Procent budżetu organizatora przeznaczony na bibliotekę, Procent budżetu biblioteki uzyskany ze specjalnych grantów lub dochodów własnych*) oraz możliwości ich wykorzystania (*Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca, Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów*).

¹⁵ W serwisie projektu AFB zamieszczono kwestionariusz ankiety Satysfakcja użytkowników i szereg narzędzi pomocniczych do prowadzenia badań, w tym poradnik „Jak przeprowadzić badania satysfakcji użytkowników” oraz filmy instruktażowe omawiające organizację i przebieg badań (<https://afb.sbp.pl/badanie-satysfakcji-uzytownikow-bibliotek/>, (<https://afb.sbp.pl/afb/materialy/>).

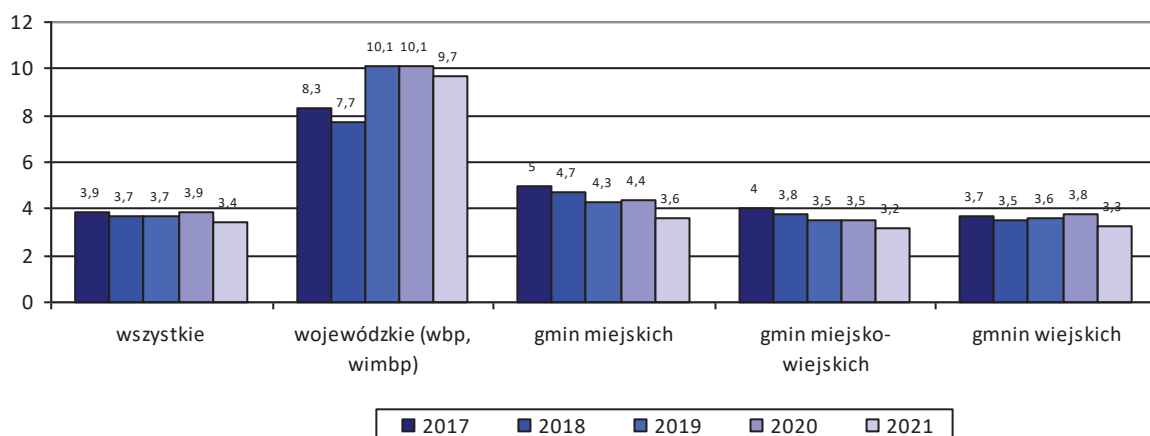
Wskaźnik *Procent budżetu organizatora przeznaczony na bibliotekę*, jest bardzo stabilnym wskaźnikiem, na poziomie „ogółem” (tzn. dla wszystkich bibliotek biorących udział w badaniu), w latach 2018–2021 utrzymywał się na tym samym poziomie (mediana). Oznacza to, że połowa bibliotek objętych badaniem AFBP otrzymywała od organizatora nie więcej niż 0,6% jego budżetu (taki sam wynik uzyskują biblioteki gmin wiejskich), druga połowa co najmniej 0,6% i więcej. Tylko dla bibliotek wojewódzkich oraz gmin miejskich wskaźnik ten oscylował między 0,8% a 0,7% (mediana), nieco niżej dla bibliotek gmin miejsko-wiejskich (0,7%-0,6%). W roku 2017 wskaźnik ten osiągnął zarówno na poziomie „ogółem”, jak dla poszczególnych podtypów bibliotek wyższą wartość niż w późniejszych latach.

Wykres 15. Procent budżetu organizatora przeznaczony na bibliotekę w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

Drugi ważny wskaźnik to *Procent budżetu biblioteki uzyskany ze specjalnych grantów lub dochodów własnych*. Biblioteki publiczne wykazują dużą aktywność w zakresie wyszukiwania pozabudżetowych źródeł pozyskiwania środków na działalność bieżącą i inwestycje. Większość z nich bierze udział w programach rządowych, które mają dla bibliotek i ich rozwoju wymiar systemowy, strategiczny, wspomagają najważniejsze, podstawowe obszary funkcjonowania bibliotek (zakup zbiorów, e-usługi, infrastrukturę, upowszechnianie czytelnictwa).

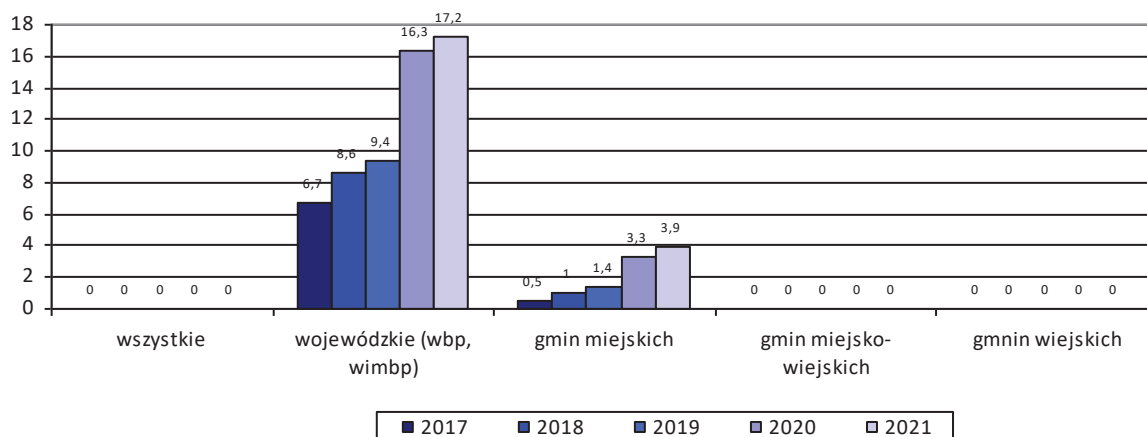
Wykres 16. Procent budżetu biblioteki uzyskany ze specjalnych grantów lub dochodów własnych w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

Skuteczniejsze w pozyskiwaniu dodatkowych środków finansowych są większe organizacyjnie placówki, udział środków pozyskanych z innych źródeł niż dotacja od organizatora w całości budżetu biblioteki jest wyższy w bibliotekach wojewódzkich (w latach 2019–2021 wskaźnik utrzymywał się na wysokim poziomie – 10,1%-9,7%), w porównaniu do sytuacji bibliotek gmin miejskich, miejsko-wiejskich, czy wiejskich. W 2021 roku mediana wskaźnika *Procent budżetu biblioteki uzyskany ze specjalnych grantów lub dochodów własnych* dla wszystkich bibliotek objętych badaniem wynosiła 3,4%, dla bibliotek wojewódzkich – 9,7%, bibliotek gmin: miejskich – 3,6%, miejsko-wiejskich – 3,2%, wiejskich – 3,3%. Jednak w perspektywie analizowanych pięciu lat, maksymalny udział środków spoza budżetu organizatora w poszczególnych okresach w bibliotekach wojewódzkich nie przekraczał 30%, natomiast w bibliotekach gmin miejsko-wiejskich, czy wiejskich było to nawet ponad 90%.

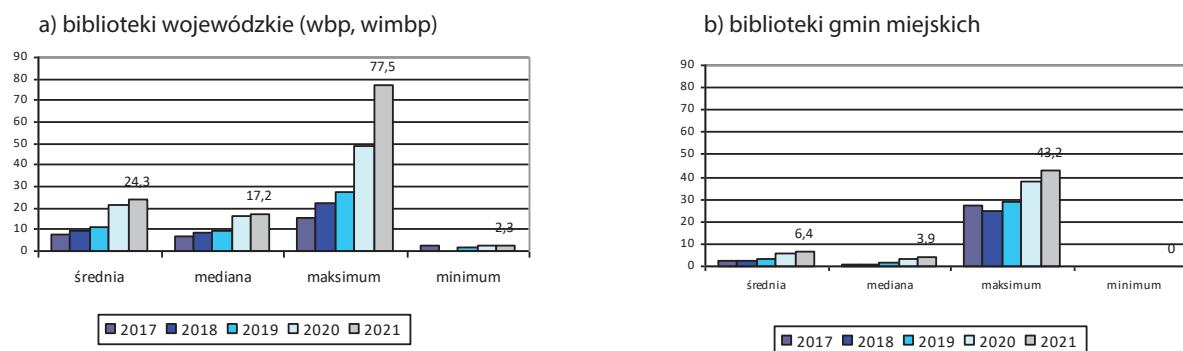
Ważnym wyznacznikiem dalszego rozwoju bibliotek publicznych oraz unowocześniania ich usług jest inwestowanie w rozwój zbiorów elektronicznych. Oprócz czynnika finansowego (możliwości bibliotek w tym zakresie), oferty na rynku, ważne są kompetencje pracowników bibliotek, ale także ocena czy w danym środowisku, tego rodzaju oferta będzie efektywnie wykorzystywana. Te elementy mają wpływ na decyzje bibliotek, czy i w jakim zakresie budować, rozszerzać dostęp do zbiorów elektronicznych.

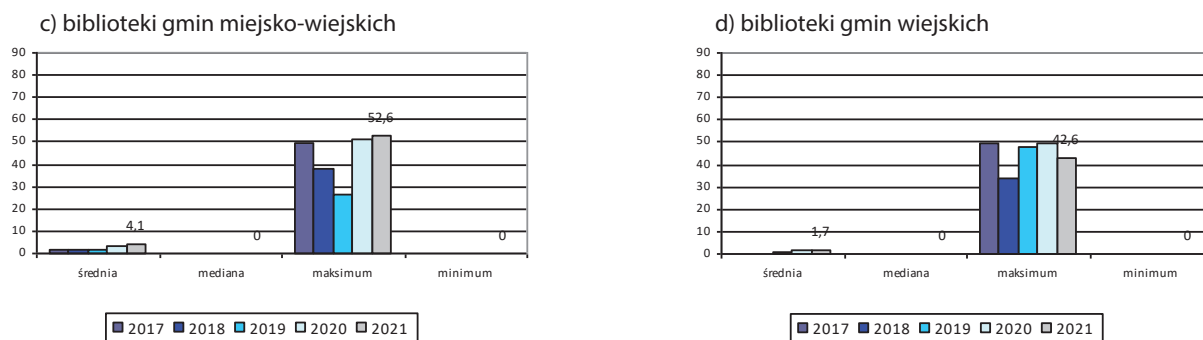
Z analizy wskaźnika *Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów*, można wnioskować, że przede wszystkim biblioteki w większych środowiskach, wojewódzkie i miejskie, obsługujące populację powyżej 50 tys. budują ofertę zbiorów elektronicznych.

Wykres 17. Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

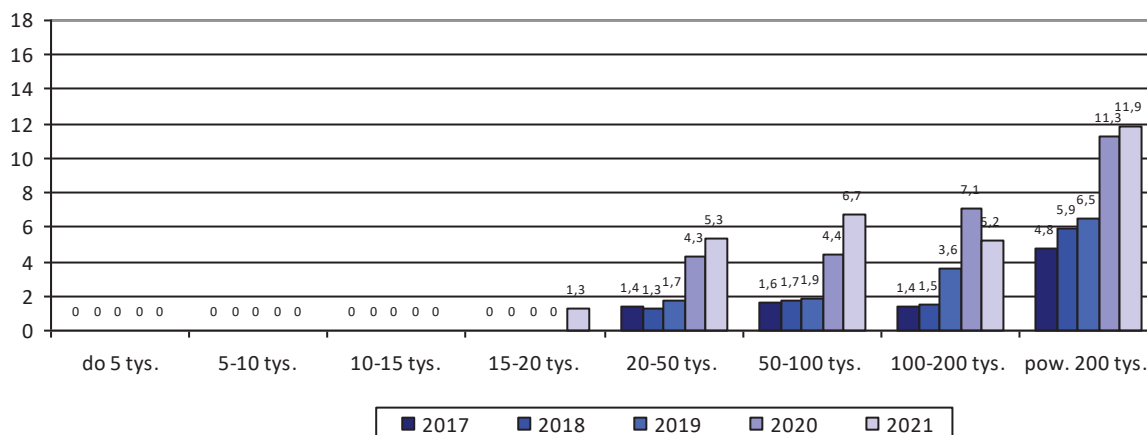

Wykres 18. Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (średnia arytmetyczna, mediana, maksimum, minimum).

Źródło: Opracowanie własne

W grupie bibliotek wojewódzkich (wbp, wimbp) w 2021 r. mediana wskaźnika *Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów* wynosiła 17,2%, przy średniej arytmetycznej – 24,3%, maksimum – 77,5% i minimum – 2,3%. Niższe wskaźniki zarejestrowano w bibliotekach miejskich, odpowiednio: 3,9%, 6,4%, 43,2%, 0,0%. W grupie bibliotek gmin miejsko-wiejskich i wiejskich mediana to 0,0%, tzn. że w połowie bibliotek w każdej z tych grup nie przeznaczono żadnych środków na zbiory elektroniczne lub ich udział w ogólnym wydatkach na zbiory nie osiągał 0,1% (choć średnia arytmetyczna dla bibliotek gmin miejsko-wiejskich to 4,1%, a maksimum – 52,6%, dla bibliotek gmin wiejskich odpowiednio: 1,7%, 42,6%).

Wykres 19. Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według wielkości populacji (liczby mieszkańców) (mediana).

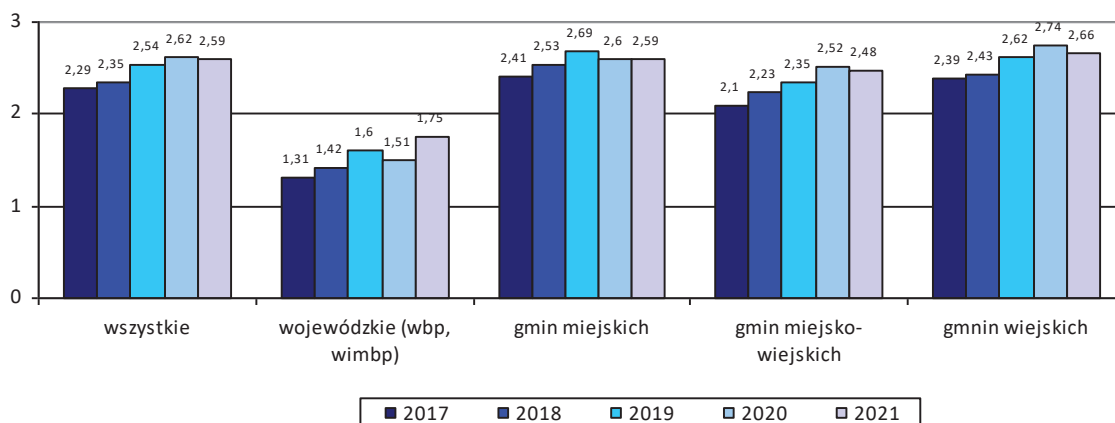
Źródło: Opracowanie własne.

Obserwując wartość wskaźnika *Wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na gromadzenie zbiorów* w bibliotekach publicznych funkcjonujących w środowiskach pow. 20 tys. mieszkańców, można zaobserwować, iż jego wartość rośnie wraz ze zwiększającą się liczbą mieszkańców, w środowiskach w których biblioteki funkcjonują, a także z roku na rok w okresie analizowanych pięciu lat (wyjątek stanowią lata 2020–2021 w grupie bibliotek 100-200 tys. mieszkańców). Dla bibliotek publicznych w środowiskach o liczbie 20-50 tys. mieszkańców jest to wzrost z 1,4% w 2017 r. do 5,3% w 2021 r. (mediana), w kolejnej grupie (50-100 tys. mieszkańców) z 1,6% do 6,7%, w bibliotekach o populacji 100-200 tys. wzrost z 1,4% do 5,2% (przy 7,1% w 2020 r.) oraz w bibliotekach w środowiskach pow. 200 tys. wzrost z 4,8% do 11,9%. Warto także zauważyć, że w 2021 r. w bibliotekach publicznych funkcjonujących w środowiskach o liczbie mieszkańców

15-20 tys. wskaźnik wydatków na zbiory elektroniczne wzrósł z 0,0% do 1,3%. W środowiskach mniejszych niż 15 tys. mieszkańców wartość tego wskaźnika (mediana) nadal nie osiąga wartości 0,1%.

Biblioteki w większych środowiskach budują kolekcje zbiorów elektronicznych, więcej tam też przeznacza się środków na ich zakup, szybciej reagują na zmiany (posiadają większy potencjał, fundusze, umiejętności kadry). Dynamika tworzenia zasobów i wydatków środków na zbiory elektroniczne w bibliotekach publicznych wynika ze specyfiki środowiska w którym funkcjonują oraz potrzeb i kształtujących się nowych nawyków użytkowników. W środowiskach dużych działa większość uczelni wyższych i innych ośrodków edukacyjnych, instytucji centralnych, regionalnych, instytucji kultury, które tworzą ofertę dla tego samego odbiorcy co biblioteki, są partnerami, ale także konkurencją, funkcjonują inne biblioteki: naukowe, uczelniane, szkolne i pedagogiczne.

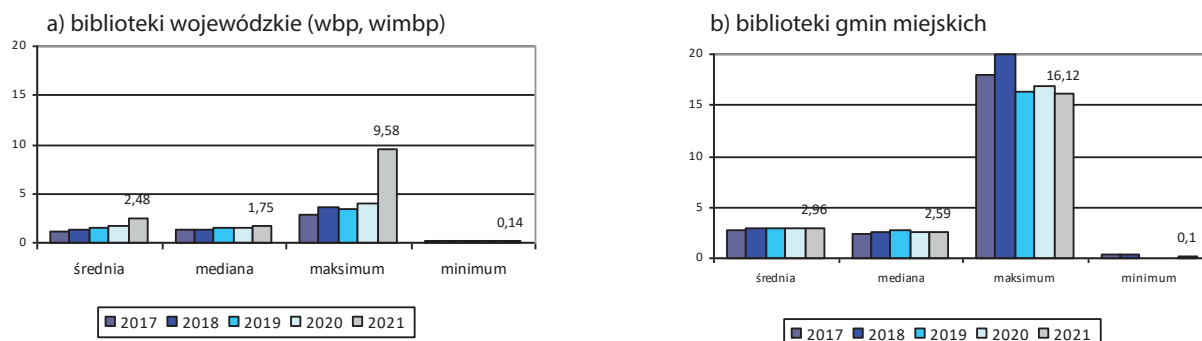
Ogólną ocenę adekwatności wydatków bibliotek publicznych związanych z gromadzeniem zbiorów w stosunku do wielkości obsługiwanej populacji umożliwia nam wskaźnik *Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca*, który pozwala na analizę zaangażowania instytucji w zapewnienie dostępu do nowości wydawniczych swoim użytkownikom (uwzględnia się całość wydatków poniesionych przez bibliotekę na gromadzenie materiałów bibliotecznych, w tym zakup i prenumeratę zbiorów, koszty licencji, również w ramach konsorcjów). Na dynamikę wartości wskaźnika mogą wpływać niezależne od biblioteki uwarunkowania, takie jak np. fluktuacje cen na rynku księgarskim, zmiana organizacji i umów dostępu do zbiorów licencjonowanych, czy w ogóle dostępność środków finansowych na rozwój zbiorów.

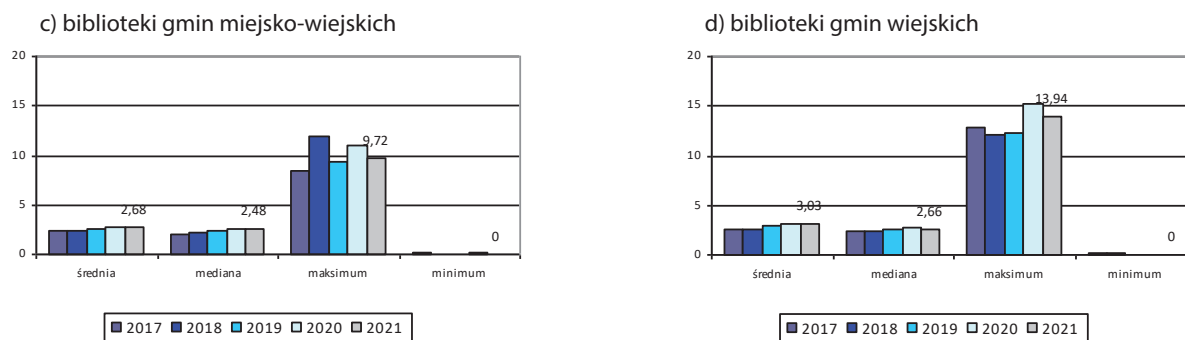

Wykres 20. Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (mediana).

Źródło: Opracowanie własne

W analizowanym okresie wskaźnik *Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca* w poszczególnych latach rósł, wyjątek stanowi rok 2021, w którym zarówno na poziomie ogółem (dla wszystkich bibliotek objętych badaniem), jak i w bibliotekach gmin miejskich, miejsko-wiejskich, wiejskich zarejestrowano spadek jego wartości (tylko w bibliotekach wojewódzkich jego wartość wzrosła w stosunku do 2020 r.).

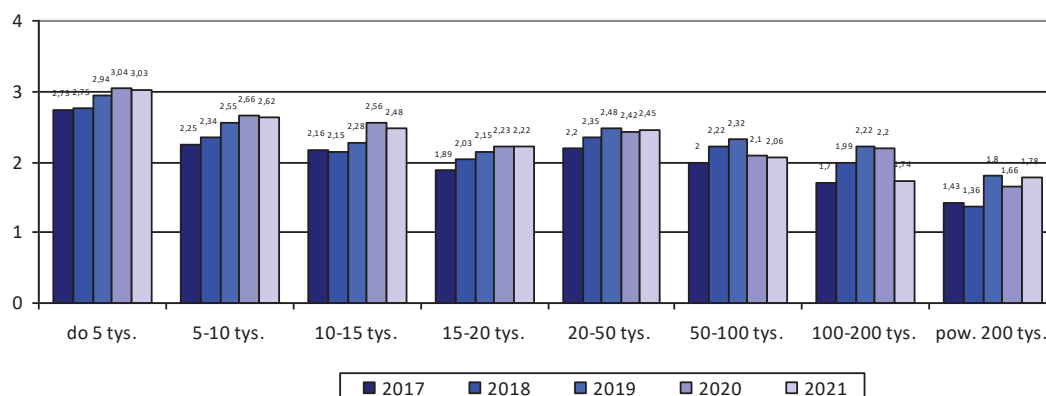

Wykres 21. Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według podtypu biblioteki (średnia arytmetyczna, mediana, maksimum, minimum).

Źródło: Opracowanie własne

Najwyższe wydatki na zbiory biblioteczne w odniesieniu do obsługiwanej populacji ponoszą biblioteki gmin wiejskich (w 2021 r. średnia arytmetyczna wynosiła 3,03, mediana – 2,66, maksimum – 13,94, minimum – 0,00) oraz gmin miejskich (odpowiednio: 2,96; 2,59; 16,12; 0,10).

Wykres 22. Wydatki na zbiory biblioteczne w przeliczeniu na mieszkańca w bibliotekach publicznych objętych badaniem AFBP w latach 2017–2021 według wielkości populacji (liczby mieszkańców) (mediana).

Źródło: Opracowanie własne.

Wskaźniki związane z pozyskiwaniem oraz sposobem wydatkowania środków finansowych na zbiory i usługi biblioteczne warto przeanalizować w kontekście kompetencji pracowników bibliotek (np. wskaźnik *Wykwalifikowani pracownicy biblioteki jako procent wszystkich pracowników działalności podstawowej z grupy „Potencjał i rozwój”*) oraz w odniesieniu do wykorzystania oferty bibliotek (np. *Liczba pobranych dokumentów z zasobów elektronicznych w przeliczeniu na mieszkańca*, *Procent populacji docelowej objętej usługami*, *Wypożyczenia w przeliczeniu na mieszkańca*, *Wykorzystanie zbiorów w bibliotece w przeliczeniu na mieszkańca z grupy „Wykorzystanie”*), co może pokazać nam, czy środki na materiały biblioteczne zostały wykorzystane efektywnie, a użytkownicy otrzymują potrzebne i interesujące ich materiały.

Podsumowanie

Kierunki pożądanego rozwoju bibliotek publicznych wyznaczają głównie warunki i oczekiwania środowisk, w jakich działają (potrzeby rzeczywistych i potencjalnych użytkowników bibliotek). Na wyniki ich pracy wpływa otoczenie, jego różnorodność, nasycenie różnymi instytucjami. Oświata, szkolnictwo wyższe, in-

stytucje kultury, które do swojego działania wprowadzają nowe technologie, formy cyfrowe, audiowizualne (np. muzea) inspirują też biblioteki. Wymuszają na nich postęp, bo mają tego samego odbiorcę.

Dynamika zmian jakie zachodzą w bibliotekach w dużym stopniu uwarunkowana jest wieloma czynnikami związanymi z organizacją instytucji i poziomem jej finansowania, zakresem zadań, kompetencjami pracowników. Do tych czynników należy zaliczyć także potencjał instytucjonalny bibliotek, m.in. atrakcyjność lokalową (wielkość powierzchni bibliotecznych, funkcjonalność i aranżację wnętrz), kadre bibliotek publicznych (poziom zatrudnienia, kompetencje, doskonalenie zawodowe), dostępność (godziny pracy, e-usługi). Elementy te mają duży wpływ na atrakcyjność i poziom usług, co bezpośrednio wpływa na wykorzystanie zbiorów bibliotek publicznych i środowiskowy zasięg czytelnictwa.

Analiza poziomu wykorzystania usług bibliotek publicznych i ich efektywność jest także uwzględniona w projekcie AFBP i ujęta w dwóch grupach wskaźników „Wykorzystanie”¹⁶ oraz „Wydajność i efektywność”. Podsumowując, projekt Analiza Funkcjonowania Bibliotek Publicznych, to narzędzie, które należy wykorzystywać zarówno przy analizie potencjału instytucji i możliwości jej rozwoju, jak i w odniesieniu do poziomu wykorzystania usług. Przedstawiony materiał, w niewielkim stopniu wykorzystał możliwości analizy, korelacji i interpretacji danych i wskaźników gromadzonych w systemie AFBP i dostępnych dla każdej z bibliotek biorących udział w projekcie.

¹⁶ Wskaźniki z grupy „Wykorzystanie” były przedmiotem opracowania w 2020 r. (*Funkcjonowanie bibliotek publicznych w 2020 roku a poziom wykorzystania ich usług – na podstawie wskaźników funkcjonalności z grupy „Wykorzystanie” w projekcie Analizie Funkcjonowania Bibliotek Publicznych (AFBP)*) i jest dostępne na stronie projektu https://afb.sbp.pl/afb/wp-content/uploads/2021/11/Funkcjonowanie_bibliotek.pdf